

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

Е Ж Е Г О Д Н И К
И С Т О Р И И
Л И Т В Ы

Г о д 1987



ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1988

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES
OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1987

VILNIUS 1988

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER
LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1987



VILNIUS 1988

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS
PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1987 metai



VILNIUS „MOKSLAS“ 1988

BBK 63.3(2L)
Li237

Redakcinė kolegija:

Bronius VAITKEVICIUS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Vida KNIU-
RAITĖ, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZ-
DŪNAITĖ (sekretorė), Tamara TARSILOVÁ, Adolfas TAUTAVICIUS, Irena VA-
LIKONYTĖ, Regina ŽEPKAITĖ (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Redakcijos adresas:
232600 Vilnius, Kosciuškos 30

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu

L 0503020908—225 Ž—88
M 854(08)—88

© LTSR MA Istorijos institutas, 1988

PUBLIKACIJOS

1535—1536 METŲ LIETUVIŠKI GRAŠIAI

STANISLOVAS JANUSONIS

Priešingai ikišiolinei istoriografijai, straipsnyje parodoma, kad 1535—1536 m. lietuviški grašiai atsirado ne atsitiktinai, o buvo pinigų reformos, pradėtos vykdyti dar didžiojo kunigaikščio Kazimiero (1489 m.) ir toliau tęstos jo sūnų Aleksandro ir Žygimanto Senojo valdymo laikais, dėsningas baigiamasis etapas, kuriuo buvo sukurta nauja lietuviška pinigų sistema.

Straipsnyje koreguojama istoriografijoje įsigalėjusi nuomonė, kuri remiantis, manoma, kad šiuos grašius kalė ir jų kalimą prižiūrėjo ankstesniojo Vilniaus pinigų kalyklos pinigiaus Ulricho Hozijaus sūnus Jonas. Įrodinėjama, kad 1535 m. nuo sausio iki kovo pradžios pinigus kalė dar Ulrichas Hozijus.

Kas kalė grašius nuo tų pačių metų kovo 1 d. iki birželio 22 d., jeigu tuo metu kalykla veikė, dabar sunku pasakyti. Nuo 1535 m. birželio 22 d. iki 1536 m. gegužės 19 d. kalyklą administravo Vilniaus vyskupas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių. Techninis pinigų kalyklos prižiūrėtojas tuo metu buvo pinigius Motiejus Šilingas.

Vienas mažiau išaiškintų reiškinių lietuviškos numizmatikos istorijoje, dar ir dabar tebekeliantis daugelį klausimų besidominčiam, yra 1535—1536 m. lietuviškų grašių emitavimas. Trumpas, galima sakyti, ne ką ilgesnis kaip vieneri metai emisijos laikotarpis tampa visai nebesuprantamas, kada pabandoma kiek nuodugniau jį paanalizuoti. Visa tai, ką mes apie šiuos grašius iki šiol žinome — apie leidimo į apyvertą priežastis ir netikėtai staigų emisijos nutraukimą,— argumentuotai, išsamiai neatsako į klausimą: kokios priežastys sukėlė šių grašių pasirodymą ir kokios jėgos jų emisiją nutraukė? Pagaliau neaišku, kokią vietą iš viso šie grašiai užima XV a. pabaigos—XVI a. pradžios naujos lietuvių pinigų sistemos grandyje, apie kurią, kad ir keista, specialiojoje literatūroje iš viso nėra net kalbama. Ir pagaliau, ar vertėjo, 1529 m. nutraukus Vilniaus pinigų kalyklos veiklą, po 5 metų vėl iš naujo sukomplektuoti jos kadrus, supirkti trūkstantus kalimo instrumentus, žodžiu, išleisti nemaža lėšų, o po metų staiga nei iš šio, nei iš to visko atsisakyti ir vėl nutraukti jos veiklą? Kaip galima paaiškinti šio dėsningo reiškinio nedėsningą nutraukimą?

Pažiūrėkime, ką šiuo klausimu kalba istoriografija. T. Čackis, kalbėdamas apie lietuviškus grašius specialiai jiems skirtame knygos skyriuje¹, nieko konkretaus apie juos negalėjo pasakyti, todėl buvo linkęs šį klausimą visai nutylėti, pasitenkinęs vos vieno 1536 m. grašio pavaizdavimu².

Panašiai pasielgė ir V. Stenžinskis-Bandkė³, kuris, neturėdamas konkrečios medžiagos, šiuo atžvilgiu pasitenkino pavaizdavęs vieną 1535 m. lietuviškojo grašio atmainą.

Nieko konkretaus apie grašių emisiją, minėdami Vilniaus pinigų kalyklos veiklą, nepasakė ir J. Lelevelis⁴, M. Balinskis⁵ su J. Kraševskiu⁶ bei kiti Vilniaus miesto istorijos tyrinėtojai.

Tyrimus iš mirties taško išjudino Ignas Zagurskis, kuris neapsiribojo vien pačių grašių aptarimu⁷, bet ir pirmasis paskelbė 1535 m. Žygimanto Senojo universalą, rašytą Žemaitijos seniūno vietininkui Mykolui Narbutui, kuriame buvo pranešama apie lietuviškų grašių emisijos pradžią ir nusakomas jų kursas⁸.

A. Kirkoras šio klausimo gvildenimui neįstengė duoti absoliučiai nieko naujo⁹.

Pirmasis iš tyrinėtojų, kuris pabandė suklasifikuoti lietuviškus Žygimanto Senojo grašius, buvo J. Tiškevičius¹⁰. Jam nemažai patalkininkavo K. Beyeris, savo konsultacijomis atkreipęs dėmesį į raides, esančias po Vyties herbu. J. Tiškevičius jų prasmę siejo su mėnesine grašių emisija, drauge bandydamas nustatyti jų kalimo pradžią (1535 m.) ir pabaigą (1536 m.).

Šias J. Tiškevičiaus mintis toliau išplėtojo ir pabandė argumentuočiau pagrįsti K. Strončinskis¹¹.

Tačiau bene išsamiausiai ir geriausiai lietuviškus grašius suklasifikavo ir nustatė daugelį naujų atmainų garsiosios numizmatinės kolekcijos savininkas E. Hutten-Čapskis¹².

¹ Czacki T. Pomniki historyi i literatury Polskiej / Wydał M. Wiszniewski. Kraków, 1835. T. 2. S. 5—14.

² Czacki T. Zbiór ciekawy XIV tablic numizmatycznych, rytych na miedzi. Wilno, 1844. S. 10. Tabl. 2. Nr. 22.

³ Stężyński-Bandkie K. W. Numizmatyka krajowa. W-wa, 1839. T. 1. S. 56. Tabl. 6. Nr. 97.

⁴ Lelevel J. // La Pologne illustrée. Paris; Bruxelles. 1842. P. 6—7; Lelevel J. O monecie polskiej. Poznań, 1862. S. 19—21.

⁵ Baliński M. Historia miasta Wilna. Wilno, 1836. T. 2. S. 45, 78—79, 81—84.

⁶ Kraszewski J. I. Wilno od początków jego do roku 1750. Wilno, 1840. T. 1. S. 122, 196; Wilno, 1841. T. 3. S. 315, 369—372.

⁷ Zagórski I. Monety dawnej Polski. W-wa, 1845. S. 6—7. Tabl. 3. Nr. 30.

⁸ Ten pat. P. 116.

⁹ Kirkor A. K. Монетное дело в Литве // Древности: Труды Московского археологического общества. М., 1869. Т. 2. Вып. 2. С. 103—106.

¹⁰ Tyszkiewicz J. Skorowidz monet litewskich. W-wa, 1875. S. 7, 34—35.

¹¹ Stronczyński K. Dawne monety polskie. Piotrków, 1885. T. 3. S. 112—115.

¹² Hutten-Czapski E. Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises. St.-Peterbourg, 1871. T. 1. P. 30—31; 1872. T. 2. P. 446; T. 3. P. 15, XVI—XVIII; Cracoviae, 1891. T. 4. P. 29—30, 321; 1916. T. 5. P. 6, LXXIII.

M. Kirmis apsiribojo tiktai konstatavęs, kad 1535—1536 m. buvo kalami lietuviški grašiai, ir nurodęs jų svorį bei prabą¹³.

M. Dovnar-Zapolskis 1535 m. lietuviškų grašių pasirodymą siejo grynai su tų metų Zygmanto Senojo universalu Žemaitijai, kuris šio tyrėjo buvo paskelbtas antrą kartą. M. Dovnar-Zapolskis įrodinėjo, kad grašiai buvo kalami ypač žemos prabos¹⁴, todėl ir buvo reikalingi griežti, jų kursą nustatantys universalai.

Tuo tarpu S. Goldšteinas, jau trečią kartą skelbdamas minėtąjį universalą¹⁵, apsiribojo tik konstatavimu, kad lietuviški grašiai buvo lygūs 10 pinigėlių.

V. Jurgutis prisipažino nieko konkretaus negalįs pasakyti apie grašių pasirodymo priežastis ir patį kalimą¹⁶, todėl, kaip ir J. Karys-Kareckas¹⁷, nekritiškai perpasakojo lenkų istoriko M. Gumovskio mintis.

Aiškindamas mus dominantį klausimą, daugiausia nuveikė M. Gumovskis, kuris ne tik pabandė nustatyti chronologinę lietuviškų 1535—1536 m. grašių seką¹⁸, bet ir įrodinėjo, kad jų kalimą prižiūrėjo 1535 m. mirusio pinigiaus Ulricho Hozijaus sūnus Jonas¹⁹, o pinigiumi buvo paskirtas uždarytos tais metais Torūnės pinigų kalyklos pinigtis Motiejus Šilingas²⁰. Panašios nuomonės apie lietuviškų grašius M. Gumovskis tebesilaiko ir paskutiniame savo darbe²¹.

Naujų klausimų nekeliama ir paskutinėje V. Terleckio studijoje²², o apsiribojama grynai I. Zagurskio paskelbtų dokumentų perpasakojimu, apgailestaujant, kad Zygmantui Senajam nepavyko unifikuoti Lenkijos ir Lietuvos pinigų sistemos.

¹³ Kirmis M. Handbuch der polnischen Münzkunde. Posen, 1890. S. 47—48.

¹⁴ Довнар-Запольский М. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. Киев, 1901. Т. 1. С. 577, ХСІ—ХСІІ (1535 m. universalas).

¹⁵ Гольдштейн С. М. Польско-литовские древности. СПб., 1913. С. 95, 96.

¹⁶ Jurgutis V. Pinigai. K., 1938. P. 221.

¹⁷ Karys-Kareckas J. Lietuvos pinigai viduramžiais ir vėliau // Naujoji Romuva. K., 1936. Nr. 42. P. 817—821.

¹⁸ Gumowski M. Podręcznik numizmatyki polskiej. Kraków, 1914. S. 57, 176.

¹⁹ Gumowski M. Mennica wileńska w XVI i XVII wieku. W-wa, 1921. S. 37—43, 51; Gumowski M. Monety polskie. W-wa, 1924. S. 95, 96; Gumowski M. Ulryk Hozjusz, ojciec kardynała, horodniczy wileński // Przegląd Powszechny. Kraków, 1926. T. 171. Nr. 513. S. 327—329.

²⁰ Gumowski M. Mennica wileńska. S. 40, 41; Gumowski M. // Dzieje Torunia. Toruń, 1934. S. 575; Gumowski M. Maciej Schilling: Pierwszy artysta medaljer Polski z XVI wieku. Toruń, 1927; Gumowski M. Dzieje mennicy toruńskiej. Toruń, 1961. S. 103.

²¹ Gumowski M. Handbuch der polnischen Numismatik. Graz, 1960. S. 35, 105.

²² Terlecki W. Reformy monetarne Zygmunta I // Wiadomości Numizmatyczne. W-wa, 1963. Zesz. 2. S. 43—58.

Kaip matome, ikišiolinė istoriografija nedavė išsamaus atsakymo į straipsnio pradžioje iškeltus klausimus, dar daugiau,— ji net iš viso neįžiūrėjo kokio nors 1535—1536 m. grašių ryšio su anksčiau kaldintomis lietuviškomis monetomis, nepastebėjo dėsningo jų kalimo tęsimo bei tobulinimo. Buržuazinė istoriografija nematė, kad čia buvo paskutinis XV a. pabaigoje sumanytos reformos vykdymo etapas, nes ji su savo statiška aprašomojo pobūdžio metodika nesugebėjo labiau įsigilinti į šį neeilinį reiškinį. Pagaliau ne tas jai ir rūpėjo. Jos pagrindinis tikslas buvo daugiau patenkinti kolekcionierių paviršutiniškus reikalavimus, negu pateikti ekonominių žinių. Jai labiau rūpėjo kruopščiai suregistruoti grašių tipus ir atmainas, ko, žinoma, negalima jokiu būdu paneigti ar atmesti, tačiau tai neturėtų vyrauti kaip absoliučiai priimtinas tyrinėjimo būdas.

Antra vertus, visus šiuos klausimus nušviesti nebus įmanoma, jeigu neieškosime dėsningos vietos, kurią užėmė lietuviški grašiai ištisoje XV a. pabaigos—XVI a. pradžios lietuviškų pinigų kalimo grandyje. Šiai pirmajai stambiai lietuviškai monetai pasirodyti dirva turėjo būti paruošta gerokai anksčiau, todėl bendrais bruožais neišaiškinus jų pasirodymo priežasčių, tuščias darbas bus gvildinti jų kalimo aplinkybes.

Dideliais kiekiais XV a. pradžioje Vytauto emituoti lietuviški pinigėliai, geroką laiką kursavę lygiagrečiai su Prahos grašiais, antroje to šimtmečio pusėje jau ėmė nebepatenkinti augančių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ekonominio gyvenimo poreikių. Todėl Kazimiero vyriausybei — Ponų tarybos nariams — jau nuo šeštojo dešimtmečio pradžios visu opumu iškilo piniginių nominalų emitavimo problema. Pinigų trūkumą vyriausybė geriausiai jautė per žemės išdo pajamas. XV a. antroje pusėje, nepaisant besivystančių prekinį-piniginių santykių, jos turėjo tendenciją mažėti sidabro pinigų įplaukomis, o didėti natūraliomis duoklėmis, kurių realizacija sudarydavo valstybei papildomų sunkumų. Tačiau norint išspręsti šią problemą ir gauti pajamas gryniais pinigais, reikėjo, kad pačių pinigų apyvartoje būtų pakankamai.

Galimas daiktas, kad finansinių sunkumų spaudžiama, Ponų taryba, ieškodama išeities iš susidariusios padėties, griebėsi visose valstybėse gerai žinomo ir išbandyto būdo, padedančio laikinai įveikti finansinius negalavimus — naujų pinigų emisijos. Jos priedanga valstybės išdas, panaudodamas administracinę galią, atlieka naujos valiutos paleidimo ir senos išėmimo iš apyvartos operaciją ir šitaip puikiai paslėpta forma gauna papildomų pajamų. Tokios pinigų keitimo, tiksliau gyventojų apiplėšimo, operacijos visada yra susijusios su prievartos viena ar kita forma panaudojimu. Ne kitaip buvo ir Lietuvoje XV a. 6-ojo dešimtmečio pabaigoje—7-ojo pradžioje. Tačiau ar dėl gyventojų pasipriešinimo, atsisakymo keisti senąją vietos valiutą — piniginius lydinius ir XIV—XV a. monetas bei pinigų apyvartoje vyraujančius Prahos grašius,— ar dėl nepakankamai energingų valstybės išdo veiksmų emisija greitai buvo nutraukta. Dėl

ko taip atsitiko, trūkstant išsamių duomenų, dabar sunku konkrečiai pasakyti. Greičiausiai lėmė ir viena, ir kita.

Kita vertus, 1447 m. Kazimiero politinės, ekonominės nuolaidos Lietuvos bajorijai, kuriomis buvo atsisakyta pastovios sidabrinės, teisminės dešimtinės ir kitokių pajamų, gaunamų išimtinai sidabro valiuta iš privačių bajorų valstiečių, gerokai pabloginusios žemės išdo pajamas, skatino vėl imtis pinigų reformos.

Naujų pinigų emitavimą lėmė ir grynai politiniai motyvai: reikalas atsispirti Lenkijos ekspansionistiniams siekimams Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos atžvilgiu ir tuo tikslu skleidžiamiems gandams apie Lietuvos valstybinio ir visuomeninio gyvenimo trūkumus, kuriuos dirbtinai buvo stengiamasi sudaryti. Prie tokių trūkumų galime priskirti tai, kad XV a. antroje pusėje buvo nutraukta kaldinti savus pinigus, kurių stygių Lenkijos ponai stengėsi kompensuoti savos valiutos emisija, jos platinimu tarp Lietuvos gyventojų, kas buvo tolygu savų siekimų propagavimui. Atrodo, kad tokiems Lenkijos ponų siekimams pritarė ir Kazimieras, tačiau, Lietuvos Ponų tarybos primygtinai spaudžiamas, galų gale buvo priverstas leisti Lietuvoje atlikti pinigų reformą. Tai įvyko 9-ojo dešimtmečio pabaigoje.

Pinigų reformos vykdytojai, siekdami sukurti naują lietuvišką pinigų sistemą ir taip gauti žemės išdui naujų pajamų, turėjo iš ko pasimokyti. Dabar jie galėjo nebekartoti XV a. 7-ojo dešimtmečio pradžioje padarytų klaidų, būtent: 1) išspręsti klausimą dėl sidabro žaliavos, be kurios iš viso nejmanomas bent kiek rimtesnis pinigų emitavimas, 2) nuspręsti, kaip išimti iš apyvartos ankstyvuosius lietuviškus pinigus — lydinius ir XIV—XV a. lietuviškas monetėles, vadinasi, nustatyti jų santykį su nauja valiuta, ir 3) nustatyti santykį su Prahos grašiu, kurio lygiagretus kursavimas su naująja valiuta pirmaisiais emisijos metais buvo neišvengiamas.

Pagaliau reikėjo atsižvelgti ir į ne tokias svarbias priežastis, kaip į organizacinę sumanymo įgyvendinimo pusę. Juk 7-ojo dešimtmečio pradžioje pinigų kalimas nebuvo gerai apgalvotas tiek naujos pinigų sistemos sukūrimo prasme — nebuvo surasta racionalios savos sistemos formos, — tiek, pagaliau, ir paties techninio realizavimo požiūriu: trūko dar įgūdžių, o be to, gal iš seno papratimo dar buvo taikomasi prie senosios vietinės pinigų kalimo technikos tradicijų ir įgūdžių. Tai aiškiai rodo patys piniginiai nominalai: nors jų išvaizda, kalimo maniera buvo žymus žingsnis priekin, palyginti su XIV a. pabaigos—XV a. pradžios pinigais, tačiau vis dėlto visu savo turiniu jie buvo artimesni ir labiau pritapo prie šių, o ne prie XV a. pabaigoje—XVI a. pradžioje kaldintų monetų.

Kaip tikrai į šias nesėkmes atsižvelgiant, ir buvo kuriama nauja 9-ojo dešimtmečio pabaigos lietuviška pinigų sistema. Bent kiek dabar leidžia spręsti išlikę daugiau negu negausūs šaltiniai, pinigų reforma (beje, daugelis tyrinėtojų jos net neižvelgė ir nekėlė apie tai klausimo) buvo vienas iš efektyviausiai atliktų XV a. ūkio pertvarkymų.

Sios reformos vykdytojai, sukurdami naują lietuvišką piniginę sistemą, mūsų supratimu, parodė daug praktiškos ekonominės nuovokos ir valstybinio sąmoningumo.

Žinoma, negalėjo būti nė kalbos, kad pinigų reforma būtų buvusi tiktai paprastas vienu pinigų pakeitimas kitais. Ji visų pirma turėjo padėti išbristi iš XV a. antrosios pusės piniginio chaoso, unifikuoti visą pinigų apyvartą, likviduoti piniginę krizę, apie kurią jau buvo kalbėta, ir pagaliau svarbiausias dalykas, kurį jinai turėjo padaryti,— tai iš leidžiamų į apyvartą ir išimamų pinigų kursų skirtumo gauti papildomų pajamų žemės išdui, nes kaip tiktai įvedant naują valiutą, senųjų pinigų kursas buvo nuvertintas.

Kaip ir visos feodalizmo laikotarpio pinigų reformos, ji turėjo išspręsti pagrindinį išnaudotojų klasių ir valstybės išdo reikalavimą: prisidengiant senųjų piniginių nominalų išėmimu iš apyvartos, paskelbiant jų kursą žemesniu už faktiškąjį naujos valiutos piniginių nominalų kursą, papildyti žemės išdą.

Praktiškai tai reiškė, kad reikia išimti iš apyvartos senuosius vietinius pinigus — lydinius ir XIV—XV a. monetėles, likviduoti XV a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piniginiame ūkyje monopolio teisę turėjusius Prahos grašius ir jų vietoje sukurti savą naują racionaliu skaičiavimu paremtą pinigų sistemą.

Nauja lietuviška pinigų sistema buvo kuriama atsižvelgiant ne vien į praktinius ekonomikos reikalavimus, bet vadovaujantis, kaip jau anksčiau minėjau, ir politiniais motyvais.

Prie pirmųjų spęstinių klausimų priklausė šie: 1) pinigų sistemos unifikavimas, 2) pinigų apyvartos chaoso ir krizės likvidavimas ir 3) pelno gavimas.

Lietuviška pinigų sistema buvo unifikuota kompromiso būdu. Kompromiso reikalavo pats gyvenimas. Ją kuriant pagrindu buvo paimta dešimtainė skaičiavimo sistema vidinėje piniginių vienetų struktūroje. Schematiškai ją būtų galima pavaizduoti šitaip:

1 lentelė

Rublis	Pusrublis	Grašis	Pusgrāšis	Pinigėlis (denaras)
1	2	100	200	1000
	1	50	100	500
		1	2	10
			1	5

Nors dešimtainė sistema ir buvo imta pagrindu, bet visiškai ji nesugebėjo įsigalėti. Skaičiavimuose eita į kompromisą su Prahos grašio skaičiavimo būdu, kur 60 grašių sudaro kapą. Šis skaičiavi-

mo būdas XIV—XV a. buvo labai paplitęs ir prigijęs ir jo neįstengta atsisakyti. Schematiškai jį galima būtų išreikšti šitaip:

2 lentelė

Monetos pavadinimas	Kapos dalis					
	1	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{6}$
Grašių	60	30	20	15	12	10
Pusgrašių	120	60	40	30	24	20
Pinigėlių (denarų)	600	300	200	150	120	100

Kokiu būdu ir santykiu su nauja valiuta buvo išimti iš apyvartos lietuviški lydiniai ir XIV—XV a. monetėlės, trūkstant istorinių šaltinių, dabar sunku pasakyti, juo labiau, kad jų dalis bendroje pinigų apyvartoje, palyginti su Prahos grašiais, buvo labai jau nedidelė. Iš lobių struktūros galima padaryti vieną neabejotiną išvadą: tolesnis jų kursavimas, pasirodžius naujiems 9-ojo dešimtmečio pabaigos pinigėliams, buvo griežtai uždraustas ir jie greitai laiku buvo pakeisti naujais.

Prahos grašiai tokio likimo nesusilaukė. Ir pradėjus kalti savas monetas, XV a. pabaigoje—XVI a. pradžioje visoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje jais buvo operuojama atliekant visokias prekybos bei finansines transakcijas. Tai nepaneigiamai patvirtina ūkiniai dokumentai. Tačiau lobiai to taip ryškiai nerodo. Prahos grašius tuo tarpu buvo nutarta išimti iš apyvartos keičiant į naujai sukurtos lietuviškos pinigų sistemos mažiausią vienetą — pinigėlį (denarą) oficialiai nustatytu kursu — 14 už vieną Prahos grašį. Iš tikrųjų gryno sidabro turiniu vienas Prahos grašis buvo lygus 20 lietuviškų pinigėlių, arba 2 lietuviškiems grašiams. Kaip matome, nuo vieno Prahos grašio išdas gaudavo gryno pelno po 6 lietuviškus pinigėlius. Verta buvo imtis tokios reformos — kitaip žemės išdas net nebūtų ėmęsis kurti naujos racionalios lietuviškos pinigų sistemos.

Žinoma, ne paskutinėje vietoje buvo ir politiniai motyvai. Norėta užkirsti kelią tolesniam lenkų ponų ekspansionizmui Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atžvilgiu, siekimui ne tik politinės, valstybinės, bet ir piniginės unijos. Visu tuo vadovaudamasi, Ponų taryba ir sukūrė $\frac{1}{5}$ aukštesnės vertės, palyginti su lenkiškąja, lietuvišką pinigų sistemą. Tai buvo nedviprasmiškas atsakas unijinių tendencijų propaguotojams. Gyventojai ir pirkkliai ėmė labiau vertinti lietuviškus pinigus ir jais naudotis visokiausiose piniginėse operacijose.

Reformos sumanytojams ir vykdytojams iš pradžių atrodė, kad su šiais uždaviniais pavyks greitai susidoroti. Iš tikrųjų išėjo atvirkščiai. Vietoj planuotos lengvos ir greitos pergalės teko kovoti ilgą kovą, kurios galo jie net negalėjo įsivaizduoti. Visa tai įvyko todėl, kad Kazimiero vyriausybė, mūsų akimis žiūrint, laikėsi ne-

vykusios reformos vykdymo koncepcijos: nuo pat pradžių nesukūrė išimamai valiutai verto pakaitalo — grašio, o pradėjo nuo pačių ma-

$1/10$	$1/12$	$1/15$	$1/20$	$1/30$	$1/60$	$1/120$	$1/600$
6	5	4	3	2	1	0,5	0,1
12	10	8	6	4	2	1	0,5
60	50	40	30	20	10	5	1

žiausių nominalų — pinigėlių (denarų) emitavimo. Reforma todėl taip ilgai ir nebuvo baigta, kad buvo pradėta, sakytume, ne iš to galo.

Pagaliau ilgas reformos tęsimas priklausė nuo daugelio veiksnių, kurių buvimą mums dabar sunku ir beįžvelgti. Vienas, galbūt svarbiausias, buvo grynai techninis klausimas. Su tuometine rankine nenašia pinigų kalimo technika tiesiog neįmanoma buvo trumpu laiku pakeisti visus apyvartoje esančius Prahos grašius. O leisti į apyvartą lietuvišką grašį vienu metu su grėsmingu Prahos grašiu tiek dėl konkurencijos, tiek ir dėl neracionalios painiavos pavojaus vyriausybė nesiryžo. Toks, sakytume, gynybinio varianto pasirinkimas pirmiausia lėmė smulkių nominalų kalimą, kurį be jokio pavojaus ir skubėjimo buvo galima tęsti, kol visiškai išseks Prahos grašių atsargos apyvartoje. Vyriausybė, vengdama gyventojų masių nepasitenkinimo, radikaliai vykdant pinigų reformą, galėjusio peraugti į atvirą pasipriešinimą, ėmėsi surinkti Prahos grašius iš apyvartos grynai fiskalinės politikos priemonėmis.

Užtrukusi reforma negalėjo vykti lygiai, be jokių vidinių pasikeitimų. Ji turi keletą ryškiai išsiskiriančių etapų. Pirmasis — tai 1489—1492 m. Kazimiero pinigėlių (denariukų) emisijos laikotarpis. Antrasis — 1492—1506 m. Aleksandro pinigėlių ir pusgrašių emisija, lietuviškų pinigų reformos organizavimo ir kalimo tempų įsibėgėjimo laikotarpis. Pirmas nepavykęs bandymas sukurti lietuvišką grašį — tai ne tiek per ankstyvo bandymo nesėkmė, kiek greičiau 1501 m. Petrakavo neįgyvendintos unijos punkto, reikalavusio sulyginti Lietuvos ir Lenkijos pinigų sistemas, atgarsis. Trečiasis etapas — tai masiškas 1508—1529 m. Žygimanto Senojo lietuviškų pusgrašių kalimas. Ir ketvirtasis — 1535—1536 m. lietuviškų grašių emitavimo laikotarpis.

Pirmųjų trijų etapų bendras būdingas bruožas yra intensyvus Prahos grašių stūmimas iš apyvartos, jų keitimas lietuviškais pinigėliais ir pusgraisiais. Tai milžiniškų žemės išdo pelnų laikai. Didžiausios Žygimanto Senojo pusgrašių emisijos — intensyvaus Prahos grašio stūmimo iš apyvartos įrodymas. Žemės išdą Žygimanto Senojo laikais patenkino vien pusgrašių emisija. Tiesa, ji buvo ne tokia pelninga kaip Kazimiero ir Aleksandro pinigėlių, tačiau dėl

sudėtingesnio ir ilgesnio technologinio tokių monetų kalimo proceso tuo metu jų emisija buvo sunkiai įvykdoma.

Ne viską galėjo ir gebėjo atlikti formalus reformos pradininkas Kazimieras nė nuoseklus jos tęsėjas — Aleksandras. Negalėjo šios problemos lengvai išspręsti ir Žygimantas Senasis, nors ir buvo pasitelkęs tikrai Renesanso laikų dvasią atitinkantį energingą ir sumanų žemės ūdo valdytoją Abraomą Jezofavičių (1510—1519). Net ir šis neeilinių finansinių gabumų žmogus negalėjo realizuoti galutinio reformos siekimo — sukurti lietuvišką grašį. Matyt, dar gana daug Prahos grašių kursavo krašto pinigų apyvartoje ir reikėjo keletu metų intensyvios veiklos juos galutinai išstumti.

Pagrindinių Prahos grašių atsargų išstūmimas, kaip jau minėjau, buvo viena iš svarbiausių sąlygų sukurti realų jo pakaitalą — lietuvišką grašį, apie kurio emisiją mes čia trumpai, kiek leidžia daugiau negu šykštūs šaltiniai, ir pakalbėsime.

Pradedant paskutiniu XV a. dešimtmečiu, įvairiuose ūkio dokumentuose vis dažniau randame duomenų apie naudojamą lietuviškais pinigais. Nors realaus lietuviško grašio tada dar nebuvo nukalta, bet tam tikros pinigų sumos jau vadinamos lietuviškais grašiais. Vadinasi, pats gyvenimas neatidėliotinai reikalavo sukurti grašį, kurio smulkesniais vienetais — pusgrašiais ir pinigėliais — sėkmingai buvo naudojama 1489—1535 metais.

1520 m. pirmą kartą pastebima žymiai sumažėjus Prahos grašių pinigų apyvartoje²³. Dar labiau tai matyti nuo 1524 metų²⁴. Tam mums akivaizdžiausiai rodo Vilniaus pinigų kalyklos pusgrašių emisijos. Prahos grašių apyvartoje visą laiką mažėjo. Šio proceso kulminacinis taškas buvo pasiektas 1529 metais, kada buvo visai nutraukta Vilniaus pinigų kalyklos veikla²⁵. Smarkus Prahos grašių kiekio sumažėjimas, šalia daugelio kitų priežasčių²⁶, ir buvo vienas iš pagrindinių faktorių, lėmusių Vilniaus pinigų kalyklos uždarymą.

Tuo Vilniaus pinigų kalyklai sunkiu momentu Žygimantas Senasis priėmė Torūnės pinigų kalyklos laikojo stambaus finansininko Josto Decijaus viliojantį pasiūlymą įsteigti centralizuotą pinigų kalyklą Prūsijai ir Lenkijai, o visas kitas, tarp jų ir Vilniaus, kaip mažai rentabilias uždaryti. Priimti tokį sprendimą Žygimantą Senąjį skatino ir Lenkijos ponų siekimas baigti lyginti Prūsijos ir Lenkijos pinigų sistemas, o Torūnės pinigų kalykla kaip tiksliai tam buvo parankiausia. Vilniaus pinigų kalyklą Žygimantas Senasis nutarė uždaryti ir dėl to, kad jam nepavyko sulyginti lietuviškos pinigų sistemos su lenkiškąja. Tuo tarpu derybos tarp J. Decijaus ir Žygimanto Senojo 1528—1529 m. vyko toliau. Jų sėkmingos baigties

²³ Gumowski M. Mennica wileńska. S. 33, 34; Gumowski M. Ulryk Hozjusz. S. 325.

²⁴ Gumowski M. Mennica wileńska. S. 33—34, 36.

²⁵ Paskutinį kartą už gautus pelnus iš Vilniaus pinigų kalyklos U. Hozijus atsiskaitė 1529 m. gruodžio 31 d. Žr.: Малиновский И. Сборник материалов, относящихся к истории Панов-Рады Великого Княжества Литовского. Томск, 1901. С. 327—328. № 40.

²⁶ Gumowski M. Mennica wileńska. S. 35—37.

Vilniaus pinigų kalyklos administratorius Ulrichas Hozijus sukliudyti nesugebėjo, nes geresnių nuomos sąlygų jam neleido pasiūlyti tolydžio mažėjantys Vilniaus kalyklos pelnai. Tai ir lėmė, kad Zygmantas Senasis nusprendė uždaryti Vilniaus ir Krokuvos pinigų kalyklas, iš kurių gaunamas pajamas tikriausiai apsiėmė kompensuoti J. Decijus. Šias sąlygas jam pavyko vykdyti tik 6 metus (iki 1535 m.), o vėliau Torūnės pinigų kalyklą ištiko panašus likimas, kaip ir Vilniaus kalyklą 1529 metais.

1529 m. ne laiku nutrūkus Vilniaus pinigų kalyklos veiklai, nebuvo baigta ir pinigų reforma — nenukaltas realus lietuviškas grašis, kuris iš esmės jau turėjo laisvą pinigų rinką, nes grėsmingasis jo konkurentas Prahos grašis savo pozicijų neteko jau iki 1529 metų.

Kokios konkrečios priežastys lėmė Vilniaus pinigų kalyklos atidarymą ir netikėtą uždarymą 1535—1536 m., kas ją tada administravo ir kas kalė monetas? Į šiuos klausimus dabartinėje literatūroje sunku rasti atsakymą. Nei J. Tiškevičius, nei K. Strončinskis nebandė į juos atsakyti. Pastarasis net absurdiškai apkaltino lietuvius esą grynai iš įpratimo nenorėjus turėti stambių monetų²⁷.

Šį klausimą pabandė išspręsti M. Gumovskis, kuris vienu atveju manė, kad 1535—1536 m. lietuviškų grašių kalimas buvo kažkokios piniginės reformos pasireiškimas (sic!), tiksliai šią reformą plačiau įgyvendinti, kaip teigė ir K. Strončinskis, sutrukdęs Lietuvos pinigų pasipriešinimas²⁸. Antru atveju jų emisijos nutraukimo priežasčių autorius ieškojo Lenkijos seimų skunduose ir debatuose, kuriuose buvo reikalaujama uždaryti visas pinigų kalyklas²⁹, vadinas, jis pripažino, kad jokios Lietuvos pinigų opozicijos kalti lietuviškus grašius nebuvo. Toliau M. Gumovskis, sekdamas M. Gražinskiu³⁰, įrodinėjo, kad Vilniaus pinigų kalyklą 1535—1536 m. administravo Ulricho Hozijaus sūnus Jonas³¹, o pinigus buvo iš uždarytos Torūnės pinigų kalyklos atvykęs Motiejus Šilingas³².

Nesilaikoma istoriografijoje vienos nuomonės tiek dėl pradinės, tiek ir dėl galutinės Vilniaus pinigų kalyklos veiklos datos. K. Strončinskis manė, kad lietuviški grašiai turėjo būti pradėti kalti 1535 m. viduryje³³, o apie nutraukimą iš viso nepasako savo nuomonės.

Tuo tarpu M. Gumovskis kalimo pradžia laiko 1535 m. liepos 1 d.³⁴, o gal net nuo šv. Jono (birželio 24 d.)³⁵, o pabaiga — 1536 m.

²⁷ Sronczyński K. Op. cit. S. 113.

²⁸ Gumowski M. Podręcznik numizmatyki polskiej. S. 57; Gumowski M. Handbuch der polnischen Numismatik. S. 35.

²⁹ Gumowski M. Mennica wileńska. S. 43.

³⁰ Grażyński M. Mennica wileńska w latach 1545—1555 w świetle rachunków mennicznych // Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne. Kraków, 1912. T. 4. Nr. 8. S. 119.

³¹ Gumowski M. Mennica wileńska. S. 38, 51; Gumowski M. Ulryk Hozjusz. S. 328.

³² Gumowski M. Mennica wileńska. S. 40—41; Gumowski M. Dzieje mennicy toruńskiej. S. 103.

³³ Sronczyński K. Op. cit. S. 115.

³⁴ Gumowski M. Mennica wileńska. S. 37.

³⁵ Ten pat. P. 40.

birželio mėn.³⁶, siedamas pinigų kalyklos veiklos nutraukimą su Jo-
no Hozijaus paskyrimu į tėvo vietą Vilniaus pilies prievaizdu 1536 m.
rugpjūčio 6 d. Jo manymu, uždarius Vilniaus pinigų kalyklą lie-
pos mėn., jos administratorius Jonas Hozijus kaip kompensaciją
už tai gavo Vilniaus pilies prievaizdo pareigas³⁷.

Pažiūrėkime, kaip viskas susiklostė iš tikrųjų. Kalyklos atida-
rymo priežasčių reikia ieškoti ne tiek siekimuose baigti pinigų re-
formą, kiek tuometinėje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ūkinė-
je-politinėje situacijoje. 1534 m. prasidėjusiam karui su Maskva bu-
vo nepaprastai reikalingos lėšos³⁸, kurių žemės išdas nebegalėjo
pakankamai parūpinti³⁹, o sidabrinė irgi neišsprendė reikalo. Pa-
galiau krašte imta jausti apyvartos priemonių — lietuviškų pinigų
stoka⁴⁰. Prisiminus didelius pelnus, kuriuos pinigų kalykla teikė
1508—1529 m. laikotarpiu, Ponų tarybos narių ir Žygimanto Senojo
žvilgsniai vėl nukrypo į Vilniaus pinigų kalyklą. Norėta gauti nors
kiek papildomų lėšų karui vesti, nes iš Torūnės pinigų kalyklos
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdas pajamų gauti negalėjo.
Tuo tarpu Lenkijos išdas karo išlaidas labai mažai teparėmė. Tai ir
buvo pagrindinė Vilniaus pinigų kalyklos atidarymo priežastis. Ži-
noma, nereikia pamiršti, kad ir Ulrichas Hozijus dėjo pastangų ir
galbūt žadėjo nemažą išpirkos mokestį. Šiaip ar taip, bet visa po-
litinė situacija ir sunki karo našta, užgulusi Lietuvos Didžiosios
Kunigaikštystės išdą, lėmė, kad didysis kunigaikštis įsakė atidaryti
Vilniaus pinigų kalyklą ir pradėti joje kalti pinigus. Nors mes
tokio įsakymo ir nežinome, bet netiesioginiai duomenys tuo geriau-
siai įtikina ir įrodo, priešingai M. Gumovskio nuomonei, kad Vil-
niaus pinigų kalykla buvo atidaryta ne uždarius Torūnės pinigų
kalyklą ir iš jos paskyrus įrengimų dalį su pinigiumi M. Silingu
į Vilnių⁴¹, bet gerokai anksčiau. Vilniaus pinigų kalykla savo veiklą
pradėjo tikriausiai jau pačioje 1535 m. pradžioje, o organizuoti ją
Ulrichas Hozijus ėmė dar 1534 metais. Kodėl? Tai rodo keletas ži-
nučių sugretinimas. Pirma, jau 1534 m. vasarą Vilniuje Ponų tarybos

³⁶ Ten pat; Gumowski M. Ulryk Hozjusz. S. 328.

³⁷ Gumowski M. Ulryk Hozjusz. S. 328; plg.: Baliński M. Op.
cit. S. 325.

³⁸ Įdomu tai, kad Maskvoje Elenos Glinskos vyriausybė lėšų būsimam karui
su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste irgi ieškojo pinigų reformoje: Спасский
И. Г. Денежное обращение в Московском государстве с 1533 г. по 1617 г. //
Материалы и исследования по археологии СССР. М., 1955. Т. 44. С. 273—
279; Спасский И. Г. Русская монетная система. Л., 1962. С. 100, 101;
Зимин А. А. О монетной реформе правительства Елены Глинской // Ну-
мизматика и эпиграфика. М., 1963. Т. 4. С. 245—250; Федоров-Давы-
дов Г. А. Монеты рассказывают. М., 1963. С. 97—98.

³⁹ Kolankowski L. Zygmunt August wielki książę Litwy do roku 1548.
Lwów, 1913. S. 105—108; Любавский М. Литовско-русский сейм. М., 1900.
С. 264—269. Прил. № 14; Довнар-Запольский М. Указ. соч. С. 730,
741—743, 748; Малиновский И. Сборник материалов. С. 218—221, 332—
334.

⁴⁰ Acta Tomiciana. Wratislaviae etc., 1960. Т. 16. Pars 1. P. 391; Pars 2.
P. 337—374.

⁴¹ Gumowski M. Mennica wileńska. S. 37, 40, 41; Gumowski M.
Dzieje mennicy toruńskiej. S. 103.

narių buvo galvojama apie pinigų kalyklos atidarymą. Matyt, mieste ėjo gandai ir kalbos apie tuos pasiruošimus, jeigu tuo reikalu ėmė rūpintis senasis pinigius Ulrichas Hozijus. Antai 1534 m. rugsėjo 18 d. Ulricho Hozijaus sūnaus Stanislovo, vėliau tapusio kardinolu, globėjas, pas kurį pastarasis, grįžęs iš studijų Italijoje, tuo metu sekretoriavo, Krokuvos vyskupas ir vicekancleris Petras Tomickis kreipėsi į savo kolegą Pšemislio vyskupą Joną Chojenskią, esantį Vilniuje, Žygimanto Senojo dvere, kad jis padėtų atvykusiam į Vilnių pas tėvą Stanislovui sutvarkyti visus jo paties ir jo tėvų reikalus⁴². Tarp šitų tėvo Ulricho Hozijaus reikalų, be jokios abejonės, jau buvo ir Vilniaus pinigų kalyklos administravimas, ką mums patvirtina paties Stanislovo Hozijaus atsakymas⁴³, rašytas 1534 m. spalio 27 d. Tomickiui apie nepasisekimą, kuris jį ištiko Vilniuje. Jame sakoma, kad į tėvo pareigas bando kėsintis daug godžių asmenų. Vyskupo Chojenskiego nuomone, Žygimantą Senąjį tegalėtų paveikti paties Tomickio įsikišimas. Pats Tomickis vėliau, 1535 m. sausio 2 d. vėl prašo Chojenskią rūpintis Ulricho Hozijaus reikalais⁴⁴.

Antra, 1535 m. liepos 17 d. J. Decijus paskutinį kartą atsiskaitė už Torūnės pinigų kalyklos veiklą, apimančią 1523 m. birželio 17 d.—1535 m. liepos 17 d. laikotarpį⁴⁵. Tą 1535 m. liepos 17 d. pats M. Gumovskis laiko Torūnės pinigų kalyklos veiklos nutraukimo data⁴⁶. Tačiau ši nuomonė neišlaiko kritikos, nes kalyklos veikla buvo nutraukta 1535 m. birželio 24 d.⁴⁷

Trečia, Žygimantas Senasis įsakė pervežti į Vilnių iš Torūnės pinigų kalimo mašinas ir įrankius ir apmokėti kelionės išlaidas M. Silingui tiktai 1535 m. spalio 2 d.⁴⁸ Ketvirta, Ulrichas Hozijus prieš 1535 m. liepos 17 d. jau buvo Vilniaus pinigų kalyklos vyriausiasis pinigius. Naujai patikslintais duomenimis, jis mirė ne 1535 m. viduryje, kaip kad manė M. Gumovskis⁴⁹, bet 1535 m. gegužės mėnesį⁵⁰. Tai dar nieko nesakančios žinutės, tačiau kada jas sugre-

⁴² Acta Tomiciana. T. 16. Pars 2. P. 173, 174.

⁴³ Ten pat. P. 311—313.

⁴⁴ Acta Tomiciana. Wratislaviae etc., 1966. T. 17. P. 19—22.

⁴⁵ Zagórski I. Op. cit. S. 117.

⁴⁶ Gumowski M. Polityka mennicza miast pruskich // Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu. Toruń, 1955. T. 20. Zesz. 1—4 (Ogólnego zbioru 161—164). S. 271; Gumowski M. Dzieje mennicy toruńskiej. S. 102.

⁴⁷ Tai įrodo Žygimanto Senojo 1534—1535 m. susirašinėjimas šiuo klausimu. Zr.: Acta Tomiciana. T. 16. Pars 1. P. 84—86, 100, 111—116, 143, 144, 269—272; T. 16. Pars 2. P. 162, 236, 348, 459, 516; T. 17. P. 29—32, 93, 123—126, 156—158, 163—167, 170, 171, 232—236, 311—313, 627—629.

⁴⁸ Zagórski I. Op. cit. S. 116, 117; Gumowski M. Dzieje mennicy toruńskiej. S. 103, 105.

⁴⁹ Gumowski M. Mennica wileńska. S. 38; Gumowski M. Ulryk Hozjusz. S. 327.

⁵⁰ Urban W. Hozjusz Ulryk // Polski Słownik Biograficzny. Wrocław etc., 1962. T. 10. S. 44, 77. Pkg.: Acta Tomiciana. T. 17. P. 448—449. Aiškia klaidą daro L. Kolankovskis, manydamas, kad dar 1546 m. Vilniaus pinigų kalyklą administruavo jau seniai miręs Ulrichas Hozijus: Kolankowski L. Op. cit. S. 296. Žinoma tiktai, kad nuo 1551 m. Vilniaus pinigų kalykloje nukaltų pinigų svėrėjo pareigas vėl ėmė eiti jo sūnus Jonas. Zr.: Grażyński M. Op. cit. S. 119; Gumowski M. Mennica wileńska. S. 51.

tiname su svarbiausiais dviem faktais, nenuginčijamai rodančiais, jog Ulrichas Hozijus prieš savo mirtį suspėjo nukalti pirmuosius 1535 m. lietuviškus grašius ir operuoti milžiniškomis jų sumomis, tuomet jos įgauna visai kitą prasmę. Antai iš P. Tomickio laiško, rašyto 1535 m. kovo 1 d. J. Chojenskiui, sužinome, kad Ulrichas Hozijus neteisėtai prarado Vilniaus pinigų kalyklos pinigiaus pareigas, kurias atgauti turįs padėti Chojenskis⁵¹. Tačiau pastarojo žygiai nepakeitė Zygmanto Senojo neigiamo nusistatymo⁵². Todėl P. Tomickis kitais būdais bando ginti savo sekretoriaus tėvą — Ulrichą Hozijų, kad tas turėtų pareigas atgauti⁵³.

Dabar jis bando pasitelkti įtakingiausią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žmogų — Vilniaus vaivadą ir kanclerį Albertą Goštautą. 1535 m. kovo 31 d. laiške P. Tomickis rašo⁵⁴, kad kelia nusištbėjimą tai, jog nuo Vilniaus pinigų kalyklos pinigiaus pareigų buvo nušalintas ištikimas ir doras Ulrichas Hozijus ir ji atiduota administruoti naujam ir nesusipažinusiame su šiuo amatu asmeniui. P. Tomickis prašo Albertą Goštautą padėti ištaisyti šią skriaudą ir sugrąžinti Ulrichą Hozijų į pinigiaus pareigas.

Dėl kokių priežasčių Ulrichas Hozijus prarado savo pareigas ir kas perėmė vadovavimą Vilniaus pinigų kalyklai po jo, t. y. ne vėliau kaip nuo kovo 1 d., — neaišku, nes anksčiau minėtoje korespondencijoje šio žmogaus vardas neminimas. Visai galimas daiktas, kad kol vyko grumtynės dėl naujo administratoriaus paskyrimo, kalykla buvo laikinai uždaryta.

Kad Ulrichas Hozijus iki kovo mėn. pradžios, t. y. per nepilnus pirmuosius du 1535 metų mėnesius, suspėjo nukalti nemažai 1535 m. lietuviškų grašių, rodo tolesnė jo veikla. Antai Ulricho Hozijaus sutartyje, sudarytoje ne anksčiau kaip 1535 m. sausio 1 d. ir ne vėliau kaip tų pačių metų gegužės 31 d. (mirė juk gegužės mėn., o 1534 m. kalimo datos lietuviškų grašių nėra) tarp jo ir Vilniaus pranciškonų už žemės sklypą Vilniuje jis „[...] s u m o k ė j o 20 000 ir 10 kapų plačiųjų lietuviškų grašių“ (išretinimas mano.— S. J.)⁵⁵. Vadinasi, jam gyvam esant, apyvartoje jau buvo nemažai realių lietuviškųjų grašių. Ką visi šie faktai rodo?

Pirma, kad, priešingai M. Gumovskiui, Vilniuje grašiai buvo pradėti kalti ne uždarius Torūnės pinigų kalyklą, bet gerokai anksčiau ir visai nepriklausomai nuo jos uždarymo. Taigi atkrinta pirmasis M. Gumovskio argumentas, kuriuo remdamasis jis bandė sieti To-

⁵¹ Acta Tomiciana. T. 17. P. 180—182.

⁵² Griežtą Zygmanto Senojo poziciją šiuo klausimu rodo 1535 m. kovo 15 d. Chojensko laiškas P. Tomickiui (žr.: Acta Tomiciana. T. 17. P. 221) bei P. Tomickio atsakymas jam, rašytas 1535 m. kovo 31 d. (Ten pat. P. 278).

⁵³ Negalėjo čia būti kalbama apie 1529 m., kada Ulrichas Hozijus, uždarius pinigų kalyklą, neteko pinigiaus pareigų.

⁵⁴ Acta Tomiciana. T. 17. P. 270—271.

⁵⁵ Dziwik K. Katalog dokumentów pergaminowych Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Cz. 1: Dokumenty z lat 1113—1571. Wrocław etc., 1966. T. 71. Nr. 186. Versti lietuviškus grašius „plačiųjų“ terminu netikslinga, nes šis terminas lotyniškuose tekstuose buvo taikomas Prahos grašiams, o lietuviški grašiai vadinami „plokščiaisiais“. Apie tai toliau tekste plačiau aiškinama.

rūnės pinigų kalyklos uždarymą su Vilniaus pinigų kalyklos atidarymo data ir priežastimi, ieškodamas tarp šių dviejų įvykių nesamo ryšio.

Antra, nebėra reikalo pervertinti to fakto, kad iš Torūnės pinigų kalyklos atvežti 156 lenkų auksinų⁵⁶, arba 3544 lietuviškų grašių (59 kapų ir 4 grašių), vertės kalimo įrankiai ir jos pinigius M. Šilingas lėmė Vilniaus pinigų kalyklos veiklos sėkmę. Tai visai nepamatuotas teiginys, nes, kaip matėme, pats Ulrichas Hozijus operavo tokiomis stambiomis vien tik naujai nukaltų lietuviškų grašių sumomis, kad šie 3544 grašiai atrodo labai menkas kiekis. Vadinas, U. Hozijus pats pakankamai turėjo lėšų ir techninių įrengimų iš senojo 1508—1529 m. pinigų kalyklos veiklos laikotarpio, ir ne visi pinigų kalyklos darbininkai buvo išvykę iš Vilniaus, jeigu be niekur nieko per pirmuosius nepilnus 2 veiklos mėnesius sugebėjo nukalti vien tik šiame kontrakte nurodytos sumos 1 200 600 lietuviškų grašių! Tai tikrai milžiniška suma veiklos pradžioje. O mes negalime garantuoti, kad jis panaudojo visą pinigų kalyklos produkciją ir kad jos dalies negavo žemės išdas. Aiškiai matyti patyrusi vyriausiojo pinigiaus ranka, kuri vykusiai vadovavo kalėjų veiklai.

Trečia, sugriuvus visiems M. Gumovskio išvedžiojimams apie Vilniaus pinigų kalyklos veiklos pradžią, automatiškai atkrita ir jo nustatytoji 1535 m. birželio 24—liepos 1 d. data.

Ketvirta, Vilniaus pinigų kalyklai pradiniam jos veiklos etape 1535 m. sausio ir vasario mėn. vadovavo ne Ulricho Hozijaus sūnus Jonas, bet dar pats Ulrichas Hozijus.

Penkta, kas vadovavo pinigų kalyklai ir ar iš viso ji veikė kovo, balandžio, gegužės mėn., iki birželio 22 d.,— neaišku. Žinoma tik, kad nuo tos dienos Vilniaus pinigų kalyklai vadovauti ėmėsi Vilniaus vyskupas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių. Tai rodo 1535 m. birželio 22 d. Žygimanto Senojo privilegija, išduota savo pavainikiui miestietės sūnui Jonui, Vilniaus vyskupui, suteikianti teisę kaldinti lietuviškus pinigius⁵⁷.

Kiek realus ir patikimas yra M. Gumovskio samprotavimas, kad Ulricho Hozijaus sūnus Jonas buvo pinigius ir ar nors kiek jis turi pagrindo? Nors tuoj po Ulricho Hozijaus mirties Žygimantas Senasis 1535 m. birželio 16 d. ir pasižadėjo globoti jo šeimos narius⁵⁸, tačiau Jono Hozijaus galimybės gauti šias tėvo pareigas sumažėjo iki minimumo. Čia negalėjo padėti ir P. Tomickio pastangos, nes joms priešinosi ne mažiau galingos jėgos — vyskupas Jonas su karaliene Bona. O žinant, kad Vilniaus vyskupas Jonas jau seniai ginčijosi su Ulrichu Hozijumi dėl vyskupijos žemėje ant Vil-

⁵⁶ Zagórski I. Op. cit. S. 117; Gumowski M. Dzieje mennicy to-ruńskiej. S. 103.

⁵⁷ Летопись занятий Археографической Комиссии за четыре года. СПб., 1871. С. 2. Minėtasis privilegijos teksto autoriui nepavyko surasti nei 1964.VI.2—9 d. komandiruotės metu Minsko valstybiniame archyve, nei Varšuvos centriniame senųjų aktų archyve (direktorius doc. dr. M. Vansovičiaus 1967 m. gegužės 11 d. Nr. 830—47/67 raštas autoriui), kur dabar yra saugoma Radvilų Nesvyžiaus archyvo dalis.

⁵⁸ Acta Tomiciana. T. 17. P. 448—449.

nos jo pastatyto karališkojo malūno, už kurį vyskupas Ulrichui Hozijui net buvo uždėjęs interdikta⁵⁹, tampa savaimė aišku, kad nesutaikomo prieš sūnui vyskupas negalėjo pavesti administruoti savo paties vadovaujamo pelningo objekto, koks tuo metu buvo pinigų kalykla. Juo labiau, kad pats Jonas Hozijus dėl tos tėvo užimtos žemės dar 1536 m. bylinėjosi su vyskupo administracija⁶⁰, nes nenorėjo atsisakyti 1/3 pelno, gaunamo iš malūno. Dabar tampa aišku, kodėl Ulrichas Hozijus negalėjo sulaukti valdovo pritarimo, kad po jo mirties jo vieton Vilniaus pilies prievaizdo pareigoms būtų paskirtas jo sūnus Jonas Hozijus⁶¹,— tam visą laiką 1534—1536 m. priešinosi Vilniaus vyskupas Jonas. Žygimanto Senojo svyravimas⁶², pasireiškęs Jono Hozijaus paskyrimu 1536 m. rugpjūčio 6 d. Vilniaus pilies prievaizdu⁶³, negalėjo būti ilgalaikis. Visai galimas daiktas, kad ne be vyskupo Jono patarimo ir prašymo karalienė Bona išsirūpino iš savo vyro Žygimanto Senojo, kad būtų atšaukta jo duota privilegija paskirti Vilniaus pilies prievaizdu Joną Hozijų ir tos pareigos perleistos jos finansiniam patikėtiniui Lietuvoje S. Mackevičiui⁶⁴. Kad Jonas Hozijus negalėjo vadovauti pinigų kalyklai, mums rodo ir minėtojo M. Šilingo atvykimas į Vilnių. Jį, galimas daiktas, ir pasikvietė vyskupas Jonas, norėdamas atsisakyti Jono Hozijaus paslaugų. M. Šilingas galėjo atvykti į Vilnių ne anksčiau kaip 1535 m. birželio 24 d., kada buvo nutraukta Torūnės pinigų kalyklos veikla, tačiau atrodo, kad jis atvyko ne anksčiau kaip rugpjūčio pabaigoje—rugsėjo pradžioje, nes raides S ir N 1535 m. grašiuose tegalima sieti tikslai su jo įvesta naujove, bet apie tai toliau.

Kaip matome, atkrinta dar vienas neargumentuotas M. Gumovskio teiginys, kad 1535—1536 m. Vilniaus pinigų kalyklą administruavo Jonas Hozijus.

Kas gi paskatino vyskupą Joną imtis vadovauti pinigų kalyklai? Ar vienas noras atkeršyti Hozijui čia suvaidino lemiamą vaidmenį? Mūsų supratimu, atsakymą į tai duoda visa ankstesnė vyskupo veikla Lietuvoje. Troškimas kuo didesnio asmeninio pelno—tai vienas jo iš miestiečių aplinkos paveldėtos veiklos bruožų. Jis nevengė jokios finansinės ir ūkinės veiklos, norėdamas gauti pelną. Būdamas uolus savo tėvo Žygimanto Senojo valios vykdytojas Lietuvoje, savo nelaimei, kaip vėliau matysime, gavo iš jo dovanų: 1524 m. Siaulių seniūniją, kurioje net įkūrė Jonišio miestelį, 1525 m.—Žitomirą, 1529 m.—Kremenecą, visos Volynės muitų bei druskos ir vaško kamaramų pajamas. Be to, nusipirko Horodiščių ir Tichomlį, kurį net

⁵⁹ Przyałgowski W. Żywoty biskupów wileńskich. Petersburg, 1860. T. 1. S. 124; Kurczewski J. Kościół zamkowy, czyli katedra wileńska. Wilno, 1916. T. 3. S. 18, 22, 23, 28, 29, 35; Urban W. Op. cit. S. 47.

⁶⁰ Kurczewski J. Op. cit. S. 34, 35.

⁶¹ Acta Tomiciana. T. 16. Pars 2. P. 173—174, 311—313; T. 17. P. 19—22.

⁶² Ten pat. T. 17. P. 448—449.

⁶³ Baliński M. Op. cit. S. 225; Gumowski M. Mennica wileńska. S. 40; Gumowski M. Ulryk Hozjusz. S. 328.

⁶⁴ Pocięcha W. Królowa Bona (1494—1557) // Czasy i ludzie Odrodzenia. Poznań, 1958. T. 3. S. 184.

pavadino savo vardu — Janušpoliu. Supirkinėjo plytines ir kalkių degyklas⁶⁵. Pretekstas tam buvo po 1530 m. Vilniaus gaisro 1534 m. pradėtas Vilniaus katedros remontas, kuriam vyskupas neturėjo pakankamai lėšų. Matyt, tokiu argumentu remdamasis, jis ir gavo Ponų tarybos narių sutikimą kaldinti monetas ir iš jų gaunamus pelnus investuoti į katedros statybą⁶⁶. Kaip vieną naują, iki šiol vyskupo Jono biografams nežinomą veiklos sritį, davusią jam pelno, reikia laikyti Vilniaus pinigų kalyklos administravimą 1535—1536 m.

Prieiname prie paskutinio klausimo: kada ir kodėl taip netikėtai 1536 m. nutrūko Vilniaus pinigų kalyklos veikla? Uždarymo data 1536 m. birželio mėn., kurią bandė nustatyti M. Gumovskis ir sieti su minėtoju Jono Hozijaus paskyrimu Vilniaus pilies prievaizdu 1536 m. rugpjūčio 6 d.⁶⁷, savaime atkrita, nes, kaip jau išsiaiškino, Jonas Hozijus 1535—1536 m. Vilniaus pinigų kalyklos neadministravo. Taigi atkrita paskutinis M. Gumovskio teiginys apie lietuviškų grašių emisijos nutraukimą.

Norint nustatyti Vilniaus pinigų kalyklos veiklos nutraukimo datą, lieka naudotis paskutiniu ir vieninteliu būdu. Žinant, kad pinigų kalyklą administravo vyriausiasis tvarkytojas vyskupas Jonas, belieka pasekti tolesnę jo veiklą, kuri netikėtai patvirtina kalyklos uždarymo datą ir idealiai susisieja su pačiomis 1536 m. grašių teikiamomis žiniomis, t. y. mėnesinių emisijų duomenimis. Vyskupas Jonas buvo paklusnus Žygimanto Senojo ir Bonos ekonominės politikos vykdytojas Lietuvoje⁶⁸. 1524—1532 m. ši politika skaudžiausiai palietė dviejų galingiausių ir prieš tai tarpusavyje nesutarusių didikų giminių Goštautų ir Radvilų interesus ir sulaukė griežto abiejų susivienijusių giminių atkirčio⁶⁹.

Abiejų giminių ir vyskupo ginčai buvo tokie smarkūs, kad S. Radvila vyskupą Joną net puolė su kardu, bet, įsikišus P. Kmitai, incidentas baigėsi lengvu Jono rankos sužalojimu. Neturėjo vyskupas Jonas ramybės ir po to. Galų gale Goštautai su Radvilomis pasiekė savo: 1536 m. gegužės 19 d. Jonas atsisakė Vilniaus vyskupystės⁷⁰. Kaip matome, jis prarado teisę į Ponų tarybą, kuri ir toliau darė jam spaudimą ir privertė kuo skubiausiai išsikraustyti į Poznanę, o jo patikėtinius ir šalininkus net jėga išvaikė iš posėdžio⁷¹.

⁶⁵ Przyałgowski W. Op. cit. S. 102—132; Swieżawski A. Jan z książąt Litewskich // Polski Słownik Biograficzny. Wrocław etc., 1963. T. 10. Zesz. 46. S. 439—441; Pocięcha W. Królowa Bona. T. 3. S. 36, 131, 137, 141, 156; Kolankowski L. Op. cit. S. 191.

⁶⁶ Przyałgowski W. Op. cit. S. 119, 120 i nast.; Pocięcha W. Królowa Bona. T. 3. S. 184, 185.

⁶⁷ Plg. 36, 37 ir 63 išnašas.

⁶⁸ Kolankowski L. Op. cit. S. 215, 217; Pocięcha W. Królowa Bona. T. 3. S. 36, 64, 111, 161; Swieżawski A. Op. cit. S. 440.

⁶⁹ Kolankowski L. Op. cit. S. 215, 216, 221—233; Pocięcha W. Królowa Bona. T. 3. S. 36, 37, 43—108, ypač p. 68, 229.

⁷⁰ Przyałgowski W. Op. cit. S. 122; Swieżawski A. Op. cit. S. 440; Wojciechowski Z. Zygmunt Stary (1506—1548). W-wa, 1946. S. 297. Tiesa, J. Kurčevskis, priešingai V. Pocięchos nuomonei, nepamatuotai įrodinėja, kad Jono išvijimo iš Vilniaus priežastis buvo karalienės Bonos intrigos. Zr.: Kurčewski J. Biskupstwo wileńskie. Wilno, 1912. S. 35.

⁷¹ Kurčewski J. Kościół zamkowy. T. 3. S. 34.

Iš to galima daryti išvadą, kad panašaus likimo sulaukė ir jo patikėtinis pinigų kalykloje M. Silingas⁷². Juo labiau, kad ir 1536 m. kalimo grašiai nedviprasmiškai rodo, kad gegužė buvo paskutinis jų kalimo mėnuo⁷³. Kaip matome, dabar drąsiai galime sakyti, kad kalykla buvo uždaryta gegužės 19 d. arba geriausiu atveju Jonui buvo leista sulaukti privilegijos metinių — 1536 m. birželio 22 d.

Žinoma, išvijus vyskupą Joną, lietuviškų grašių kalimas nebūtų iš karto nutrūkęs, jeigu nebūtų buvę ir kitų ne mažiau svarbių priežasčių. Viena iš jų buvo tokia. Žemės išdo valdytojas Jonas Hornostajus, ne lietuvis, į Ponų tarybą įėjęs savo valstybinio urėdo dėka⁷⁴ ir, be to, dar gimančis Zygmanto Senojo finansinius interesus Lietuvoje, neleisdamas Ponų tarybai savarankiškai disponuoti žemės išdo lėšomis be specialaus didžiojo kunigaikščio įsakymo, sulaukė atviro grasinimo, ir tikėtai griežtas Zygmanto Senojo įsikišimas išgelbėjo jį nuo galvos netekimo. Be to, Ponų tarybos nepasitenkinimą kėlė ir geri jo santykiai su Bona, kurios agentu būdamas ir atlikdamas jos pavedimus Lietuvoje, jis nemažai kenkė Ponų tarybos nariams. Dėl viso to santykiai tarp Hornostajaus ir Ponų tarybos pasidarė tokie įtempti, kad 1536 m. pabaigoje Zygmantas Senasis, išvykdamas iš Lietuvos, net įsakė jo gyvybę apsaugoti Trakų vaivada Jonui Zaberezinskiui⁷⁵. Tai daug pasakantis faktas. Ponų taryboje Jonas Hornostajus neturėjo pritarimo ir nebuvo jos palaikytas, kai, išvijus vyskupą Joną, iškėlė tolesnio lietuviškų grašių kalimo reikalą⁷⁶. Ponų taryba norėjo susilpninti ir šito jos nemėgstamo nario pozicijas ir iki minimumo susiaurinti jo atliekamas pareigas. Galima sakyti, jį stengėsi tiesiog nustumti nuo bet kokio reikalų tvarkymo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, nes jis Ponų tarybos nariams tik trukdė šeiminkauti Lietuvoje.

Pagaliau paskutinis argumentas, rodantis, kad Ponų tarybai nebebuvo reikalingos vyskupo Jono ir Hornostajaus paslaugos iš pi-

⁷² Po to jį matome dirbantį Dancigo, o vėliau Legnicos pinigų kalyklose: Gumowski M. Maciej Schilling. S. 11—12; Gumowski M. Dzieje mennicy toruńskiej. S. 97; Gumowski F. Fryderyk II Legnicki i jego monety // Wiadomości Numizmatyczne. W-wa, 1961. Nr. 4, S. 69, 206—207. Tabl. 5.

⁷³ Tyszkiewicz J. Op. cit. S. 7; Gumowski M. Mennica wileńska. S. 40.

⁷⁴ Малиновский И. Рада Великого Княжества Литовского в связи с Боярской Думой Древней России. Ч. 2: Рада Великого Княжества Литовского (1492—1569). Томск. 1912. Вып. 2. С. 50—52; Kolankowski L. Op. cit. S. 214—215; Jasnowski J. Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515—1565). W-wa, 1939. S. 51—52, 56, 72—74.

⁷⁵ Rosiecha W. Królowa Bona. T. 1. S. 68—69; Kolankowski L. Op. cit. S. 214—215; Малиновский И. Сборник материалов. С. 433.

⁷⁶ Galimas daiktas, kad jis, palaikydamas gerus santykius su Stanislovo Hozijaus globėju P. Tomickiu, stengėsi po vyskupo Jono išvykimo tas pareigas perduoti Jonui Hozijui. Plg.: Acta Tomiciana. T. 16. Pars 1. P. 372, 373. Šį savo bejėgiškumą ir nesiskaitumą su juo Ponų taryboje pripažino ir pats J. Hornostajus. Zr.: Лаппо И. И. Великое Княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569—1586). Спб., 1901. Т. 1. С. 713.

nigų kalyklos⁷⁷,— tai prasidėjusios taikos derybos su Maskva. Apie taiką Ponų taryboje pradėta galvoti jau 1535 m. rugsėjo 22 d.⁷⁸, o tiesioginės derybos imtos vesti 1536 m. sausio 16 d.⁷⁹ Jos tęsėsi visą vasarą ir rudenį. Taikos sutartis buvo pasirašyta 1537 m. vasario 17 d. Maskvoje⁸⁰.

Ką tai rodo? Tai, kad karo išlaidų, dėl kurių skubiai buvo imti kalti pinigai, sumažėjo. O šitai ir buvo viena iš priežasčių, sustabdžiusių tolesnį lietuviškų grašių emitavimą.

Prie visų čia išvardytų priežasčių gal šiek tiek prisidėjo ir Lenkijos seimo nutarimai, įpareigoję Žygimantą Senąjį uždaryti visas pinigų kalyklas ir sutvarkyti Lenkijos pinigų sistemą, tačiau jie nebuvo tokie reikšmingi, kaip tai bando pavaizduoti M. Gumovskis⁸¹. Jis nori primesti Lenkijos seimo nutarimų teisinę galią Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei, ko tuo metu nebuvo ir negalėjo būti. Tai jau seniai įrodyta, ir nederėjo prie to grįžti. Kokie neefektingi buvo tų seimų nutarimai, geriausiai parodo pačiai Lenkijai pavaldžių Dancigo ir Elbingo pinigų kalyklų veikla 1536—1540 m.

Kaip matome, daugelis veiksmų lėmė, kad pradėti kalti lietuviški grašiai — lietuviškos pinigų sistemos pagrindinis nominalas — dėsningai išsprendė pinigų reformos tikslus. Tai, kad nustota juos kalti,— vien tik keletu nepalankiai susiklosčiusių aplinkybių rezultatas.

Nors ir nežinome visų lietuviškų grašių kalimo aplinkybių, produkcijos ir pelnų dydžio, juos kalusių pinigų vardų, tačiau dabar drąsiai galime nors nurodyti vyriausiuosius kalimą prižiūrėjusius asmenis: Ulrichą Hozijų (1535 m. sausio—vasario mėn.) ir Vilniaus vyskupą Joną iš Lietuvos kunigaikščių (1535 m. birželio 22 d.—1536 m. gegužės 19 d. [birželio 22 d.]).

Nustačius pirmųjų lietuviškų grašių reikšmę XV—XVI a. pinigų reformoje ir išsiaiškinus, kas vadovavo jų kalimui bei dėl ko jie buvo pradėti ir nutraukti kalti, lieka trumpais bruožais pakalbėti apie juos pačius.

Jokių būdu negalima sutikti su istoriografijoje įsigalėjusia nuomone, esą jų kursas buvo labai žemas, todėl ir reikėjo griežto Žygimanto Senojo universalu Žemaitijai⁸². Jų kursas, kaip ir derėjo visos reformos užbaigimui, griežtai atitiko anksčiau nukaltų jų mažesnių dalių — pinigėlių ir pusgrašių — kursą. Tai rodo ir Žemai-

⁷⁷ Kokias pajamas pinigų kalykla davė žemės iždui per tuos metus, mes nežinome: Kolanowski L. Op. cit. S. 107—108; Любавский М. Указ. соч. Прил. № 14, 15; Малиновский И. Сборник материалов. С. 333.

⁷⁸ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. СПб., 1848. Т. 2. (1506—1544). С. 231.

⁷⁹ Ten pat. P. 233—236. Plg.: Kolanowski L. Op. cit. S. 154, 155; Любавский М. Указ. соч.

⁸⁰ Акты, относящиеся к истории Западной России. Т. 2. С. 297—299; Любавский М. Указ. соч.; Kolanowski L. Op. cit. S. 155—168.

⁸¹ Gumowski M. Mennica wileńska. S. 43.

⁸² Довнар-Запольский М. Указ. соч. Т. 1. С. 577; Stronczyński K. Op. cit. S. 113.

tijos universalos tekstas. Maža to, kaip parodė M. Kirmio bei M. Gumovskio apskaičiavimai, pirmieji lietuviški grašiai net turėjo aukštesnį kursą už jų smulkesnius nominalus. Metrologiniai lietuviškų grašių tyrimai parodė, kad vidutinis jų svoris lygus 2,57 g, taigi, būdami VI prabos, gryno sidabro kiekvienas turėjo po 0,96 g. Vadinasi, palyginus su lietuviškais pusgraisiais, kurių kiekvienas turėjo po 0,484 g gryno sidabro, jie, galima sakyti, idealiai atitiko dvigubą pastarųjų vertę⁸³. Siek tiek kitokį vaizdą gauname, palyginę lietuvišką grašį su oficialiu 10-ties anksčiau kaltų pinigėlių kursu. Čia net matome aiškias nuolaidas gyventojams. Vienas Kazimiero ir Aleksandro laikų pinigėlis turėjo vos 0,085 g gryno sidabro⁸⁴, o 10 jų sudarė 0,85 g gryno sidabro. Taigi lietuviškas grašis buvo lygus ne 10, bet 11 $\frac{1}{3}$ lietuviškų pinigėlių⁸⁵. Grašis net davė valstybei nuostolių, kurie vėlesnių tyrėjų netikslių bei netobulų tyrimo metodų gal yra kiek ir padidinti. Vadinasi, negali būti jokios kalbos apie kažkokį grašio neatitikimą arba nesiderinimą visoje pinigų sistemos grandyje.

Nenorą juos imti galime paaiškinti daugiau gyventojų inertiškumu ir konservatyvumu, kurį iš dalies palaikė Prahos grašių nykimas iš apyvartos. O kad taip buvo, mums iškalbingiausiai rodo pats Žemaitijos universalos tekstas. Jis dar kartą patvirtina pradžioje pareiktą mintį, jog net 1535 m., kai Prahos grašis jau buvo pradėjęs savo pozicijas⁸⁶, dar reikėjo universalos, griežtai nustatančio lietuviškų grašių kursą, tai ką tuomet bekalbėti apie reformos pradžios metus? Tad visiškai suprantamas yra vyriausybės bėgštvimas ir atsisakymas iš karto įvesti realų Prahos grašio pakaitalą.

Tame Žygimanto Senojo universale lietuviški grašiai, norint juos atskirti nuo Prahos grašių, net vadinami kitu terminu. XV—XVI a. LDK dokumentuose Prahos grašiai išimtinai vadinami „пражские гроши, чешское монеты“ arba dar dažniau — „широкые грошы“ terminu⁸⁷. Tuo tarpu lietuviškiems grašiams, siekiant išvengti mokėjimų ir atsiskaitymų painiavos, vyriausybės ne atsitiktinai, o sąmoningai buvo duotas „плоские“ terminas⁸⁸. Kaip matome, ne plačiųjų, o ploksčiųjų. Gyventojai ta terminologija ir vadovavosi, ką mums ryškiausiai liudija daugelis dokumentų. Vienu iš jų, kaip charakteringiausiu, čia ir pasinaudosime. 1539 m. rašytame dokumente susiduriame iškart su abiem grašiais: „...тысяча и двесте копь гро-

⁸³ Kirmis M. Op. cit. S. 48; Gumowski M. Mennica wileńska. S. 36, 41.

⁸⁴ Gumowski M. Mennica wileńska. S. 14.

⁸⁵ Ten pat. P. 42.

⁸⁶ Galutinai Prahos grašiai išnyko iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pinigų apyvartos apie XVI a. vidurį. Zr.: Janušonis S. Prahos grašis Lietuvos piniginiėje apyvartoje XIV—XVI amž. // Spalio revoliucija ir visuomenės mokslai Lietuvoje. V., 1967. P. 206—209.

⁸⁷ Čia išimtinai naudojamos terminologija, vartota senąja slavų kalba rašytuose aktuose, nes lotyniškuose ir vokiškuose tekstuose apie tai kalbama palyginti labai mažai.

⁸⁸ Zagórski I. Op. cit. S. 116; Довнар-Запольский М. Указ. соч. Прил. ХСІ—ХСІІ; Гольдштейн С. М. Указ. соч. С. 95—96.

шей плоских“ ir „...за пятьсот копъ грошей широких, чешское монеты“⁸⁹, kurių tarpusavio kursų nelygumai ir lėmė tokį jų pavadinimą.

Todėl klysta tyrėjai, nematantys tarp šių terminų jokio skirtumo⁹⁰. Vieną prasmę turėjo „platusis“ grašis, o kitą — „plokščiasis“. To nepainiojo XVI a. gyventojai, nederą to daryti ir dabartiniams mokslininkams. To meto gyventojai pirkdami ar parduodami, skolindami ar gražindami, visada nurodė, kokiais pinigais atskaito, ir reikalavo faktiškosios vertės gražinimo. Negalėjo skolinkas 100 Prahos grašių skolos gražinti 100-tu lietuviškų grašių, nes jų tarpusavio oficialiojo kurso santykis buvo 100 : 140.

Su šios taisyklės „pažeidimu“ istorinėse publikacijose susiduriame tiktai bene vienintelį kartą. 1492 m. pardavimo-pirkimo dokumento patvirtinimo atpasakojime, esančiame Lietuvos Metrikos Pirmojoje užrašymų knygoje, pasakyta: „[...] za pultorasta kop

grossy plaskich monetų i liczby Czeski (išretinimas mano.— S. J.) [...]“⁹¹. Tai atsitiko todėl, kad Lietuvos Metrikos Pirmoji užrašymų knyga, kaip pastebėjo I. Lappo, nėra originalių dokumentų nuorašai, o tiktai kaip aktų aprašymai, todėl, kad: „ji pati nesudaro aktų knygos tikrąja to žodžio prasme“⁹², bet yra vėliau, apie 1570 m., lenkų kalba padaryti Lietuvos Metrikoje saugotų dokumentų aprašai⁹³. Vadinasi, dėl perrašinėtojų neatidumo ar nesugebėjimo išskaityti senąjį originalų tekstą įsivėlė klaida, kurios jokių būdu dokumento originale negalėjo būti. Prahos grašis tuo metu negalėjo turėti plokščiojo grašio sinonimo.

Pabaigai reikia užsiminti, kaip atrodė lietuviški grašiai. Lietuviškų grašių išvaizda panaši į 1489 m. pinigų reformos įvestų nominalų: vienoje pusėje Lietuvos herbas Vytis, kitoje — Lenkijos Ereliš. Naujovė — tiktai įrašė: karaliaus titulas perkeltas į reversą —

⁸⁹ Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie / Wyd. przez B. Gorczaka. Lwów, 1890. T. 4. S. 184, 185.

⁹⁰ Dauguma tyrėjų lietuviškų grašių terminą vartoja tokį, koks jis yra paskelbtas Zemaitijos universale: Zagórski I. Op. cit. S. 116; Stronczyński K. Op. cit. S. 112—115; Waga A. Nazwiska monet u różnych narodów i w różnych wiekach używane, abecadłowo spisane i objaśnione przybliżonem porównaniem z dzisiejszemi pieniądźmi polskimi. W-wa, 1850. S. 56. Tačiau klysta M. Gumovskis, vadindamas juos plačiųjų vardu (Gumowski M. Podręcznik numizmatyki polskiej. S. 57). Tiesa, vėliau ir jis formaliai nebekartoja klaidos (Mennica wileńska. S. 38, 42), bet tai daro ne sąmoningai suprasdamas skirtumą, o grynai vadovaudamasis K. Stronczyński ir I. Zagurskiu. Kad taip yra, geriausiai įrodo Gumovskio nesupratimas šio skirtumo, kada jis sako, kad vienu atveju 10, kitu — 14 pinigėlių įėjo į tą patį lietuvišką grašį (Gumowski M. Mennica wileńska. S. 3—4). Neskiria šio termino ir V. Terleckis, vadindamas juos plačiųjų vardu. Jis tiesiog ignoruoja tekste randamą plokščiąjų grašių terminą: Terlecki W. Op. cit. S. 56.

⁹¹ Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции. М. [1915] T. 21. С. 335.

⁹² Russkaja istoričeskaja biblioteka. СПб, 1910. T. 27. С. 1.

⁹³ Пташицкий С. Л. Описание книг и актов Литовской метрики. СПб., 1887. С. 22, 23; Бережков Н. Литовская Метрика как исторический источник. Ч. 1: О первоначальном составе книг Литовской Метрики по 1522 год. М.; Л., 1946. С. 22.

Erelio pusę ir data įspausta ne tarp įrašo raidžių, kaip pusgrašiuose buvo, bet po Vyčiu, po kuriuo, beje, dar įspauštas ir Gediminaičių herbas — Stulpai su emisijos mėnesinėmis raidėmis. Yra gausybė spaudų atmainų, besiskiriančių tiek bendra išvaizda, tiek ir raidžių bei žodžių interpunkcija. Averse labai įvairuoja Vyčio bei Gedimino stulpų skydo formos, lygiai kaip ir reverse — Erelio vaizdavimas. Tačiau daugiausia atmainų sudaro žodžių trumpinimai. Interpukcijų įvairovė 1535—1536 m. lietuviškuose grašiuose rodo gausų jų emitavimą. Iš skiriamųjų ženklų pirmiausia minėtini: taškas, ratelis, trikampis pleištas, kryželis, žvaigždutė, karūna ir trijų komponentų ornamento įvairūs variantai: dalgio ašmenys, trys žiedai, atskirų trijų dalių lapas, dobilo trilapis, krūmas, rozetė. Kai kurie iš šių ženklų įspausiti tiktai įrašo pradžioje, kiti — ir pradžioje, ir viduryje. Ženkilai įrašų pradžioje, be abejo, reiškė emisijos serijas.

Tačiau daugiausia pasako raidės po Vyčiu virš datos. 1535 m. grašiuose žinomos dvi raidės: S ir N⁹⁴, o 1536 m.— I, F, M, A. Visų tyrėjų nuomone, šios raidės reiškia kalimo mėnesių pirmąsias raides, būtent: 1535 m. September, November (rugsėjis, lapkritis) ir 1536 m. Januarius, Februarius, Martius (gal ir Maius), Aprilis (sausis, vasaris, kovas, balandis). Tiesa, 1535 m. trūksta October — spalio, December — gruodžio ir aštuonių pradinių mėnesių pirmųjų raidžių, nes, kaip anksčiau išsiaiškinome, grašiai buvo kalami jau nuo metų pradžios. Tačiau tą trūkumą kompensuoja nepaprasta gausybė minėtųjų ženklų, kurių chronologinę seką, nesant pakankamai pačių monetų, sunku nustatyti.

1536 m. raidės labai gerai atitinka 1536 m. gegužės 19 d. datą, kada vyskupas Jonas atsisakė vyskupystės, t. y. gegužės mėnesio raidė M[aius] būtų paskutinė emisijos mėnesio raidė. Kaip matome, istorinės žinios atitiktų monetos emisijos teikiamus duomenis. Tiesa, šį K. Strončinskio teiginį⁹⁵ bandė paneigti M. Gumovskis, pasak kurio, „M“ raidė tereiškusi tik kovo mėnesį ir jokia būdu negalima esą jos siedinti su gegužės mėnesio emisija⁹⁶. Šį savo teiginį autorius grindžia gana abejotinu motyvu, kad 1536 m. kalimo grašių su M raide: „yra per maža atmainų, o tos, kurias žinome, per daug tarp savęs artimos, kad būtų galima jas atskirti“⁹⁷. Tačiau jau kitu sakiniu autorius akivaizdžiausiai paneigia šį savo teiginį, kada sutinka su K. Strončinskiu, jog „I“ raidę turinčius 1536 m. grašius aiškiausiai galima suskirstyti į dvi grupes, vienos skiriamasis bruožas esąs kryželis, kitos — trilapis, ir: „[...] dėl to pirmoji gali reikšti sausį, o antroji — 1536 m. birželį“. Vadinasi, gegužės mėnesį nekalė, o birželio — vėl kalė. Per daug jau ryškus prieštaravimas, kad juo būtų galima patikėti, juo labiau, kad paskutiniame savo darbe autorius iš viso suabejojo, ar galima M raide tapatinti

⁹⁴ J. Tiškevičius kadaise įrodinėjo, kad 1535 m. grašiai turi tris raides: S, M, N (Tyszkiewicz J. Op. cit. S. 7—8). Šią jo klaidą pataisė K. Strončinskis (Op. cit. S. 114).

⁹⁵ Stronczyński K. Op. cit. S. 114.

⁹⁶ Gumowski M. Mennica wileńska. S. 40.

⁹⁷ Ten pat.



1



2



3

1 pav. 1, 2 — 1535 m. grašis. Po Vyčiu metai ir Gedimino stulpai skyde; 3 — 1535 m. grašis. Po Vyčiu raidė „N“

su kovo mėnesio emisija⁹⁸. Žinant, kad gegužės mėnesį baigėsi vyskupo Jono karjera Lietuvoje, visai galima sutikti su mintimi, kad gegužės mėnesį nebuvo suspėta nukalti daug grašių, todėl jie ir neturi ryškiai išsiskiriančių bruožų, nes gegužės mėnesio kalimui ga-

⁹⁸ Gumowski M. Handbuch der polnischen Numismatik. S. 191.



1



2



3

2 pav. 1 — 1536 m. grašis. Gedimino stulpai žemame skyde; 2 — 1536 m. grašis. Gedimino stulpai aukštesniame skyde; 3 — 1536 m. grašis. Gedimino stulpai be skydo, o po Vyčiu raidė „I“

lėjo net būti paimti tie patys kovo mėnesio kalimo spaudai — matricos, kurie jau tuo metu raižyti ne kiekvienas atskirai, bet kalti nuo vienos išgraviruotos patricos.

Mėnesinių emisijų žymėjimas raidėmis, be jokios abejonės, priklauso minėtam Torūnės pinigui M. Šilingui. Tiksliai jam atvykus



1



2



3

3 pav. 1 — 1536 m. graiŝis. Gedimino stulpai be skydo, o po Vyčiu raidė „F“; 2 — 1536 m. graiŝis. Gedimino stulpai be skydo, o po Vyčiu raidė „M“; 3 — 1536 m. graiŝis. Gedimino stulpai be skydo, o po Vyčiu raidė „A“

į Vilnių, po Torūnės pinigų kalyklos uždarymo 1535 m. birželio 24 d.⁹⁹, šios raidės rugsėjo mėnesį pasirodė monetose. M. Šilingas kartais dar dėjo ir savo herbą — šakelę su trimis alyvos lapeliais¹⁰⁰.

⁹⁹ Zr. 46—48 išnašas.

¹⁰⁰ Gumowski M. Maciej Schilling. S. 2; Gumowski M. Mennica wileńska. S. 40—41.

Beje, Žygimantas Senasis tarp kitų instrumentų mini monetų kalyklos puncus. Nepaprastas Torūnės ir Vilniaus 1535—1536 m. grašių ženklų panašumas kelia mintį, kad šiuos puncus į Vilnių atsi-
vežė M. Silingas iš Torūnės pinigų kalyklos. Iš tokių pirmiausia
minėtini puncai su jo herbu — trilapiu¹⁰¹, rozete, kryželiu, dantytu
trilapiu bei dalgio formos trilapiu.

Toliau nagrinėdami 1535 m. grašių atmainas, galime konsta-
tuoti, kad rugsėjo ir lapkričio mėnesiais lietuviški grašiai buvo kal-
ti M. Silingo darbo spaudais, o spalio ir gruodžio — mums nežinomo
senojo Vilniaus pinigų kalyklos pinigiaus spaudais. Tačiau jau
1536 m. jie abu ėmė lygiagrečiai raižyti kalimo spaudus, ką rodo
visų mėnesių emisijos raidės bei nepaprasta gausybė kitų emisijas
žyminčių ženklų.

Be to, galima pridurti, kad trikampis skydas su Gedimino stul-
pais pasirodo 1535 m. lietuviškuose grašiuose tiktai nuo rugsėjo
mėnesio, o keturkampis skydas, kurio nėra nė viename tų metų gra-
šyje, turinčiame mėnesinės emisijos raides, yra ankstesnės emisi-
jos, kaltos dar prieš rugsėjo mėnesį.

Nors lietuviški 1535—1536 m. grašiai gana kruopščiai suregist-
ruoti atmainomis ir variantais, tačiau naujai randami lobiai, be abe-
jo, šiuos duomenis pakoreguos ir papildys. Svarbu, kad radiniai
nedingtų, o patektų į muziejus, kur juos inventorizuojant ir turėtų
atsirasti naujų, iki šiol nežinomų atmainų. Toliau pateikiamos ži-
nutės apie jų atmainas ir variantus turėtų padėti muziejininkams
bei kraštotyrininkams kolekcionieriams, kurie, jomis vadovaudamie-
si, galėtų komplektuoti savo rinkinius, o radę naują nežinomą
atmainą, kurių, be abejo, dar turėtų būti nemažai, paskelbtų. Nes
tik taip įmanoma vaisingai nagrinėti lietuvišką pinigų sistemą, o
šiuo atveju — nustatyti tikslią grašių kalimo chronologinę seką.

Tiek dabar galima pasakyti apie lietuviškus grašius. Detaliau ir,
be abejo, tiksliau juos ištirti bus įmanoma ateityje, kada susikaups
naujos archyvinės medžiagos bei lobių su nežinomais lietuviškųjų
grašių variantais.

Išvados

1. 1535—1536 m. lietuviški grašiai dėsningai išsprendė dar di-
džiojo Lietuvos kunigaikščio Kazimiero laikais pradėtos pinigų re-
formos uždavinius: jais buvo baigta kurti dešimtainę lietuvišką pi-
nigų sistemą.

2. Pinigų kalyklą pradiniu jos veiklos laikotarpiu (nuo 1535 m.
sausio 1 d.) administravo ne ankstesniojo (1508—1529 m.) laikotar-
pio pinigiaus Ulricho Hozijaus sūnus Jonas, kaip kad buvo manoma
ligšiolinėje istoriografijoje, bet dar pats Ulrichas, kuris dėl mums
 nežinomų priežasčių vasario mėn. pabaigoje neteko savo pareigų.

¹⁰¹ Vėliau šį herbą jis naudoja Dancigo ir Legnicos pinigų kalyklose. Zr. 68
išnašą.

3. Ar Ulrichą Hozijų atleidus, kovo—birželio mėn. veikė pinigų kalykla ir kas jai vadovavo, nieko konkrečiau negalima pasakyti.

4. Nuo 1535 m. birželio 22 d. pinigų kalyklą administruoti ėmėsi Vilniaus vyskupas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių. Jo administravimo laikotarpis truko iki kalyklos uždarymo 1536 m. gegužės 19 d.

5. Vyskupo Jono administravimo metu vyriausiasis pinigius buvo M. Šilingas, atvykęs iš uždarytos Torūnės pinigų kalyklos.

6. Svarbiausia iš visų priežasčių, dėl kurių 1535 m. buvo pradėtas, o 1536 m. nutrauktas lietuviškų grašių kalimas, buvo karas su Maskva. Karo pradžioje, kada reikėjo lešų žemės išdui, buvo bandyta papildomai jų ieškoti pinigų regalijoje. Tačiau pradėjus su Maskva slaptus pasitarimus ir vėliau vedant oficialias taikos derybas, vyriausybė — Ponų taryba — nustojo domėtis pinigų kalykla kaip mažai pajamingu objektu, ir ją buvo nutarta uždaryti.

*Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo 1535 m. birželio 22 d. privilegija Vilniaus vyskupui Jonui iš Lietuvos kunigaikščių, suteikianti teisę kaldinti lietuviškus grašius**

Originalas — nežinomas.

Nuorašas — saugomas Radvilų Nesvyžiaus archyvo dalyje Varšuvos Vyriausiam senųjų aktų archyve (AGAD. AR. Dz. 2. Teka 1, 14 [33]). Nuorašas rašytas lotynų kalba, nurašymo laikas nežinomas. R. Jaso nuomone, tai gali būti XVII a. kopija, kuri neturi parašų ir antspaudų.

Publikacija — Tekstas skelbiamas pirmą kartą. Apie šio nuorašo buvimą Radvilų archyve Nesvyžiuje XIX a. buvo paminėta, skelbiant to archyvo privilegijų sąrašą: *Летопись занятий Археографической комиссии за четыре года*. СПб, 1871. Вып. 5. Отдел 3. С. 2.

Sigismundus Dei Gratia Rex Poloniae Magni Dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Samogitiae, Mazoviae etc. Dominus et haeres.

Significamus tenore p[rae]sentium quibus expedit universis et singulis p[rae]sentibus et futuris harum notitiarum habituris quomodo cum in novissimo conventu g[e]n[er]ali superiore tempore Vilnae celebrato cum consiliariis n[ost]ris sp[iritu]alibus et saecularibus Magni Ducatus n[ost]ri Lituaniae unanimi voto cussionem monetarum[m] pro commodo Reip[ub]licae et augmento fisci n[ost]ri decrevissemus et instituissemus, quae ut debito ordine iustaque[ue] qualitate et ordinata quantitate conflaretur, cudereturq[ue] R[ever]endo Domino Joanni E[pi]scopo Vilnensi com[m]issimus eumque super intendantem supremumque provisorem fecimus ad instituendum Magistrum, laboratores et generaliter omnes, qui ad eam officinam pertinent. Praesentavitq[ue] praefatus D[omi]n[us] E[pi]scopus nostrae maiestati famatum Casparum Maller, fidelem virum et in arte cudendarum monetarum bene peritum et probatum, in Directorem et Magistrum officinae monetariae ad cudendas monetas praeficiendum et instituendum. Decrevimus, praeficimus et instituisimus tenore p[rae]sentium mediante per ipsum Casparum Muller (!) eandem monetariam n[ost]ram pariter et monetas dirigen[das], administran[das] et in suo iusto perfectoq[ue] ordine et valore conservan[das] modis et condicionibus infrascriptis. Quiquidem Casparus magister monetariae integros grossos cudere debet. Ita videlicet, quod quindecim loti argenti puri et viginti quinque loti cupri una cum argento conflati debent facere et continere sum[m]am pagamenti duas cum media marcas ponderis alias G[e]wychta cracovien[sis]. Et de qualibet marca eiusdem pagamenti¹ fieri et excundi debent floreni sex per

* Šia privilegiją nurašė R. Jاسas. Už tai jam autorius reiškia nuoširdžiausią padėką. Ta pačia proga autorius dėkoja V. Raudeliūnui, prisidėjusiam prie privilegijos išaiškinimo.

¹ Klaida tekste,— turi būti: [...] Et de quibuslibet duis cum media marcis eiusdem pagamenti [...]

triginta grossos computati, et grossi quindecim. Ita tamen, quod citra vel neutro sex florenos et quindecim grossos quantum possibile est accuratius custodiatur ut non fiat excessus vel defectus. Item in qualibet marca pagamenti debent computari septuaginta octo grossi et talis marca septuaginta octo grossoru[m] debet continere in se perfecte veraliter sex lotos argenti puri et si quando contigerit pondus unius denar[i] in marca elaborata deficere vel etiam excrescere prout ex proba monetaria in capella facta compertum fuerit, illud p[rae]fato Caspro Magistro monetariae nocumento prorsus non debet esse.

Item omnes p[rae]dictos circa argenti et cupri pariter conflacione[m] fusionem et compositione[m] et in Sailytريا et circa dealbatione[m], quas idem Casparus pro fide sua exacta diligentia providere et custodire debet, ne eveniant.

Nos sustinere et percipere debebimus et percipemus et ob id p[rae]fatus Caspar a nobis impetendus, turbandus aut increpandus no[n] erit. Item volumus et decrevimus, quod moneta integroru[m] grossoru[m] prefata per ipsum Casparum excussa et elaborata nullo pacto ex monetaria et Erario n[ost]ro in lucem ad usum hominu[m] prodeat nisi prius perfecte fideliter et veraciter in suis valore qualitate et quantitate ut praemissum est probatum fuerit. In quibus quidem monetis integroru[m] grossoru[m] post taliter rite factam probam emissis et iam inter usum humanum vertentibus, si falsam aut depravatam accidat inveniri pecunia[m], pro eo ipse Casparus Magister monetariae a nobis seu successoribus n[ost]ris turbandus aut cerviciandus non erit quae omnia et singula praemissa promittimus et pollicemur firme recte tenere et illibate observare tenore p[rae]sentiu[m] mediante.

Caeterum vobis D[omi]ne E[iscop]o committimus per p[rae]sentes ut pro virili cura eam diligentiam impendatis quae possibilior erit tam in coemendo argento quam in solvendis Magistro et laboratoribus p[rae]fatae monetariae n[ost]rae; quem magistrum et singulas personas iterum in potestatem vestram com[mit]timus damus[que] facultatem deponendi et alium seu alios instituendi pro libitu vestro et com[modo] vestrae maiestatis. Ut autem in posterum nulla difficultas comittatur, ita cum D[omi]no e[iscop]o convenimus, ut provideat Magistrum, laboratores et universas impensas nihil prorsus excipiendo a singulis centum marcis argenti puri per quindecim lotos in quamlibet Marcam computando novem sexagenas per sexaginta grossos computando pro fisco vero v[est]ro et ducali a singulis centum marcis argenti puri per duodecim sexagenasolvere tenebitur. Residuum excrescendaru[m] ex praefata monetaria in recompensam ipsius d[omi]ni E[iscop]i laboris damni donavimus et largimur tam diu donec moneta fabricata fuerit. Censum autem annum ex p[rae]fatis pecuniis n[ost]ris pro nobis proveniendis pro domo singulis annis quinquaginta florenosolvere debemus illi cuius domus fuerit, in qua solutionem omnium relinquimus ipsum d[omi]num e[iscop]um.

Quae omnia et singula praemissa promittimus pollicemur firme recte tenere et illibate observare tenore praesentiu[m], mediante harum, quibus sigillum Ducatus n[ost]ri est sub appensa testimonio literarum p[rae]sentibus magnificis ac strenuis D[omi]nis consiliarijs n[ost]ris, Alberto Gastold Palatino Vilnen[sis] et Magni Ducatus Lituaniae Cancellario, tum Bielsen[si], Mozyren[si] capitaneo, Joanne Janowicz Zabrzesinski Palatino Trocens[i] et supremo Marschalco, Iwan Gornostay Thesaurario terrestri Marschalco et notario n[ost]ro ac in Slonim et in Dorschuniszki tenentario, Michaelae curiae n[ost]rae notario et in Medniki tenentario aliisque plurimis fide dignis testibus. Datum Vilnae, vigesima secunda mensis junij Anno Domini Millesimo Quingentesimo trigesimo quinto Regni vero n[ost]ri vigesimo nono.

Vertimas*

Žygimantas, iš Dievo malonės Lenkijos karalius, didysis Lietuvos, Rusijos, Prūsijos, Zemaitijos, Mazovijos ir t. t. kunigaikštis. Valdovas ir įpėdinis.

* Autorius dėkoja O. Matusevičiūtei, išvertusiai šią privilegiją.

Šiuo raštu visiems ir kiekvienam atskirai, dabar gyvenantiems ir ateityje šitą raštą turėsiantiems, skelbiame, kad paskutiniame mūsų visuotiniame suvažiavime (seime), įvykusiame praėjusiais metais Vilniuje¹, dalyvaujant mūsų Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės dvasiniams ir pasaulietiniams patarėjams, vienu balsu nutarėme ir nusprendėme mūsų išdo padidininimui ir visuomenės naudai kaldinti monetas. Kad tos monetos būtų kaldinamos pagal privalomą tvarką tinkamos kokybės ir nustatyto kiekio, pavedėme Gerbiamam Ponui Vilniaus Vyskupui Jonui ir paskyrėme jį vyriausiuoju superintendantu ir prižiūrėtoju, [pavedėme] skirti magistrą (vyriausiąjį pinigų), darbininkus ir apskritai visus, kas bus reikalingi šitai kalyklai. Minėtasis Ponas Vyskupas pristatė mūsų didenybei žinomąjį Kasparą Malerį, žmogų ištikimą ir patyrusį, ir išsipraktikavusį monetų kalime ir pasiūlė jį paskirti tos kalyklos monetoms kalti direktoriumi ir magistru (vyriausiuoju pinigiumi). Šiuo raštu nusprendėme ir nustatėme, kad pats Kasparas Mulieris (?)² šitai mūsų pinigų kalyklai, taip pat ir monetų kalimui vadovaus ir administruos ir žiūrės, kad jos būtų tinkamai bei tobulai kalamos, laikantis toliau nurodytos tvarkos ir vertės, kokybės ir sąlygų. Šis Kasparas, mūsų kalyklos magistras (vyriausiasis pinigius), privalo kalti sveikus grašius. Būtent taip, kad [tie grašiai] būtų tokios sudėties: penkiolika lotų gryo sidabro ir dvidešimt penki lotai vario, sulieto su sidabru. Visas sumaišytas lydinys (pagamentas) sudaro dvejų su puse markių svorį, kitaip Krokuvos svorį. Ir iš kiekvienos markės pagamento (lydinio)³ turi būti iškalama šeši florenai (auksinai), skaičiuojant floreną po 30 grašių ir 15 grašių. Tačiau taip, kad būtų kaip galima tiksliau žiūrima, kad nebūtų nei daugiau nei mažiau kaip 6 florenai ir 15 grašių. Taip pat kiekviena lydinio (pagamento) markė turi turėti 78 grašių vertę ir į tokią 78 grašių markės sudėtį turi tiksliai įeiti 6 lotai gryo sidabro. Jeigu kada nors, darant monetų partijos patikrinimą, paaiškėtų, kad iškaltoje [grašių] markėje 1 denaro trūksta arba yra per daug, tas neturi būti palaikyta magistro (vyriausiojo pinigiaus) Kasparo nusikaltimu ir už tai magistras neturi būti kaltinamas.

Taip pat [reikalaujame], kad nebūtų nukrypta nuo visų sąlygų, kurių Kasparas tiksliai ir ištikimai privalo laikytis ir rūpintis sulydant sidabrą su variu, darant lydinio sudėtį, salietruojant ir baltinant.

Taip pat mes privalome pasirūpinti ir žiūrėti, ir stebėsime, kad minėtasis Kasparas dėl to nebūtų mūsų puolamas, trukdomas arba kaltinamas. Taip pat mes norime ir nutarėme, kad to Kasparo nukalta ir apdailinta minėta sveiko grašio moneta iš kalyklos ir iš mūsų išdo į žmonių naudojimą ir apyvartą jokių būdu nebūtų išleista pirmiau, negu bus tobulai, tikrai ir ištikimai pagal tai, kaip nustatyta, patikrinta jos vertė, kokybė ir kiekybė. Atlikus pagal tvarką tokių patikrinimą, jau tas sveikų grašių monetas išleiskus ir joms esant apyvartoje, jeigu pasitaikys netikra, iškraipyta moneta, už tai mūsų kalyklos magistras (vyriausiasis pinigius) Kasparas neturi būti nei mūsų pačių, nei mūsų įpėdinių trukdomas nei mirties bausme baudžiamas. Šiame rašte išpareigojame tikrai ir tvirtai nieko nepakeisdami laikytis visų paminėtų pasižadėjimų ir atskirų jų dalių (nuostatų punktų).

Tačiau Jums, Pone Vyskupe, šiuo [raštu] pavedame, kad vyriškai uoliai pasirūpintumėte tuo, kas bus reikalinga ir superkant sidabrą, ir išduodant minėtos mūsų kalyklos magistrui (vyriausiajam pinigiumi) ir darbininkams; taip pat pavedame ir leidžiame pagal Jūsų Didenybės nuožūrą ir naudą atleisti esamą arba paskirti naują magistrą (vyriausiąjį pinigų) ir kitus asmenis. Kad ateityje nekiltų kokių nors nesusipratimų, su Ponu Vyskupu susitarėme, kad nuo kiekvieno šimto markių gryo sidabro (skaičiuojant 15 lotų kiekvienoje markėje) ne daugiau kaip 9 kapos (skaičiuojant po 60 grašių) būtų skiriamos kalyklos magistrui (vy-

¹ Seimas įvyko 1534 m. vasario 15 d. Zr.: Любавский М. Литовско-русский сейм. М., 1900. С. 264—265.

² Galima spėti, kad čia turėtų būti Miuleris, nes jo sūnus ar giminaitis F. Miuleris 1550—1555 m laikotarpiu buvo Vilniaus pinigų kalyklos vardeinas (prabuotojas). Zr. Grażyński M. Mennica Wileńska w latach 1545—1555 w świetle rachunków mennicznych // Wiadomości Numizmatyczne-Archeologiczne. Kraków, 1912. T. 4. Nr. 7. S. 103—104.

³ Klaida tekste, tolesniame sakinyje tai išaiškėja, o turi būti: „Ir iš kiekvienų dvejų su puse markių pagamento (lydinio)...“ Toliau kaip tekste.

riausiajam pinigui) darbininkams ir visoms kitoms išlaidoms apmokėti, o Jūsų ir kunigaikščio išdui būtų skiriama nuo kiekvieno šimto markių gryno sidabro po 12 kapų. Pačiam Ponui Vyskupui atlyginimą už darbą iš minėtos kalyklos lėšų paskyrėme mokėti tol, kol bus nukaltos monetos. O metinę nuomą už namą tam, kieno name bus kalykla, įpareigojome mokėti kasmet po 50 florenų iš minėtos mums tenkančios pinigų dalies. Tuo išmokėjimu pasirūpinti paliekame Ponui Vyskupui.

Visus šio rašto nuostatus ir atskirus jų punktus pasižadame ir įsipareigojame tvirtai, teisingai ir nekeisdami vykdyti, tarpininkaujant visiems, kurie paminėti šiame mūsų Kunigaikštystės antspaudu antspauduotame rašte,— puikiems ir šauniems ponams mūsų dvasiniams ir pasaulietiniams patarėjams: Vilniaus vaivada ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleriu, Bielsko ir Mozyriaus laikytojui Albrechtui Goštautui, Trakų vaivada ir vyriausiajam (žemės) maršalkai Jonui Jonavičiui Zaberezinskiui, žemės išdo valdytojui ir mūsų sekretoriui, Sionimo ir Darsūniškio nuomininkui Jonui Hornostajui, mūsų raštinės (dvaro) sekretoriui ir Medininkų nuomininkui Mykolui ir kitiems vertingiems ir ištikimiems liudininkams. Duota Vilnuje 1535 m. birželio mėn. 22 d., mūsų karaliavimo 29 metais.

Trumpai apie autorių

Skelbiamoji publikacija, parengta prieš dešimt metų, yra vienas reikšmingiausių S. Janušonio (1937—1983) mokslinio palikimo darbų. Nuo 1967 m. iki mirties dirbdamas Vilniaus valst. universiteto Pramonės ekonomikos fakulteto Ekonominės istorijos ir geografijos katedroje vyresniuoju dėstytoju, mokslininkas tyrė XIII—XVII a. pinigų sistemą, XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pinigų kalyklų istoriją; be numizmatikos, domėjosi ir heraldika.